

บทที่ ๓

พิธีกรรมเหยาของชาวผู้ไท

พิธีกรรมเหยา หรือ “เยา” ตามความเชื่อของชาวผู้ไทคือ การสู่ขวัญและปลอบประโลมขวัญผู้ป่วยหรือการรักษาพยาบาลผู้ป่วยด้วยวิธีการล่า โดยมีความเชื่อพื้นฐานว่า อาการเจ็บป่วยนั้นเกิดจาก “ผี” เป็นสาเหตุหลัก ซึ่งในทางการแพทย์นั้นมักจะวินิจฉัยว่า อาการเจ็บป่วยดังกล่าวเป็นอาการของโรคทางจิต (Psychic Diseases)^{*} คือ มีอาการเชื่องซึม พุดจาเพื่อเจ้า ชูบผอม เจ็บตามข้อและกระดูก ปวดหลังอย่างรุนแรง หรือเกิดอาการเหน็บชาเดินไม่ได้ พุดไม่ได้ ฯลฯ อาการดังกล่าวชาวผู้ไทมักจะลงความเห็นซึ่งแตกต่างจากแพทย์แผนปัจจุบันว่าเกิดจากผีเป็นผู้กระทำ และต้องรักษาด้วยวิธีทางไสยศาสตร์

ชาวผู้ไทยังเชื่ออีกว่าผู้ป่วยมักจะกระทำผิดจารีตหรือฮีตของหมู่บ้าน เช่น การทุบตีบิดามารดา การทะเลาะเบาะแว้งกันภายในครอบครัว การแย่งชิงมรดกระหว่างญาติพี่น้อง และการทำผิดกติกาของชุมชน เช่น การผิดลูกเมียคนอื่น หรือการถางทำลายป่าของชุมชน จึงทำให้เกิดความวุ่นวายและไม่สงบสุขในหมู่บ้าน จึงต้องกระทำพิธีกรรมเพื่อตอบสนองและแก้ไขสิ่งร้ายดังกล่าว นอกจากนี้ยังจะพบว่าอาการเจ็บป่วยดังกล่าวเกี่ยวข้องกับ “ขวัญ” เพราะการที่ร่างกายได้รับความเจ็บป่วย ก็หมายถึง “ขวัญ” ไม่อยู่ในร่างกาย และมักจะมีอาการผิดปกติบางประการในร่างกาย ซึ่งการที่ขวัญออกจากร่างกายนั้นก็มิสาเหตุมาจาก อาการตื่นตระหนกอย่างรุนแรง เกิดอุบัติเหตุหรือการทะเลาะเบาะแว้งกับบุคคลในครอบครัว จนกระทั่งเกิดอาการขวัญเสียและออกจากร่างกายของคนในที่สุดและนำมาซึ่งอาการเจ็บป่วยทั้งทางจิตและทางกาย ดังนั้นจะเห็นว่าอาการเจ็บป่วยของคนมักเกี่ยวข้องกับแบบแผนหรือระบบระเบียบของบุคคลในสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งระเบียบของบุคคล ซึ่งสัมพันธ์อย่างชัดเจนกับโครงสร้างทางสังคมในระดับครอบครัวและหมู่บ้าน นอกจากนี้ยังรวมไปถึงธรรมชาติและสิ่งเหนือธรรมชาติ

๓.๑. มูลเหตุของการเหยา

ชาวผู้ไทมีความเชื่อและนับถือผีอย่างแน่นแฟ้น ดังนั้นมูลเหตุของการเหยาประการแรกมาจากความเชื่อในเรื่องของผี โดยเชื่อว่าผีนั้นมีทั้งดีและร้าย และผีที่สามารถทำให้เกิดอาการเจ็บป่วย เช่น ผีไล่ผีแค้น ผีบ้านผีเรือน ผีบรรพบุรุษ ผีภู ผีป่า ผีน้ำ ผีนา ผีไร่ และผีร้ายอื่นๆ ทั้งนี้ผู้ที่มีอาการเจ็บป่วยนั้นไม่ทราบถึงสาเหตุของโรคที่แท้จริงว่าเกิดจากอะไร ดังนั้นการพึ่งพิงอำนาจของหมอเหยา ซึ่งเปรียบเสมือนการแพทย์พื้นบ้านจึงเป็นทางออกสุดท้ายของการรักษาอาการเจ็บป่วยดังกล่าว จากการสัมภาษณ์ผู้ที่รับการรักษาด้วยวิธีการเหยานั้นมักมีคำตอบเดียวกันคือเกี่ยวเนื่อง

---

^{*} สุรัตน์ วรากรรัตน์, การศึกษาเชิงเปรียบเทียบประเพณีวัฒนธรรมของชาวผู้ไท – ชาวโซ่ (ศึกษาเฉพาะกรณีอำเภอพรรณานิคมและอำเภอกุสุมาลย์ จังหวัดสกลนคร), (สกลนคร : คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ วิทยาลัยครูสกลนคร, ๒๕๒๙), หน้า ๗๒.

กับเรื่องผี มีความเชื่อในเรื่องผี ว่าผีมีจริง โดยเฉพาะผีให้ผีแถนและผีเชื้อ (ผีบรรพบุรุษ) ผีน้ำ ผีนา ผีป่า ผีเขาเป็นปัจจัยที่ทำให้เกิดโรค และการวินิจฉัยของหมอเหยาในแต่ละกรณีและผู้ป่วยได้เชิญไปรักษา จะพบคำวินิจฉัยว่าปัจจัยที่ทำให้เกิดอาการเจ็บป่วยมาจาก

๑) การละเมิดกฎเกณฑ์บางประการของผี จนทำให้เกิดความไม่พอใจ และนำพาความเจ็บป่วยมาให้ หรือทำให้เกิดอาการเจ็บป่วยในกรณีที่ไมยอมรับในอำนาจของผีให้ผีแถน

๒) การทำผิดต่อครูจะได้รับ ความเจ็บป่วยจากผีให้ผีแถน

๓) การทะเลาะเบาะแว้งภายในครอบครัวหรือระหว่างพี่น้องเพื่อแย่งมรดกหรือที่ดินผีเชื้อหรือผีบรรพบุรุษจะทำให้เกิดความเจ็บป่วย

๔) การไม่ยอมให้ที่พักอาศัยในที่นาของผู้ป่วย และไม่ยอมเลี้ยงข้าวปลาอาหารเมื่อถึงฤดูทำนาผีนาจะทำให้เจ็บป่วย

๕) การไล่ที่หรือการขุดพื้นที่ในหนองน้ำลำห้วยที่เป็นบริเวณที่อยู่ของผีและการทำมาหากินในน้ำแล้วไม่บอกกล่าวแก่เจ้าของน้ำผีน้ำจะทำให้เจ็บป่วย

๖) การเผาตอป่าหรือตัดต้นไม้อันเป็นที่อยู่อาศัยของผีป่าทำให้ไม่มีที่อยู่อาศัยผีป่า ผีภูจะทำให้เจ็บป่วย

ผีเหล่านี้มันต่างก็มีพื้นที่ที่ครอบครองอย่างชัดเจน ไม่ว่าจะเป็นฟ้า ดิน น้ำ หรือป่าดงนั้น อำนาจเหล่านี้เองที่ทำให้มนุษย์ไม่กล้าที่จะเสี่ยงและละเมิดต่อธรรมชาติ หรือระบบความสัมพันธ์ของคนกับคนที่ดำรงอยู่ในสังคม เพราะฉะนั้นความเชื่อพื้นฐานในเรื่องของผีจึงนำไปสู่การหาทางออกที่จะพ้นทุกข์คือ ความเจ็บป่วยทางกายและทางใจ สังคมของชาวผู้ไทจึงถือว่ามี “ผี” เป็นตัวกำหนดกฎระเบียบทางสังคมและเป็นแบบแผนที่ทำให้คนได้ประพฤติปฏิบัติตามครรลองคลองธรรม เพื่อที่จะทำให้ชีวิตดำเนินไปอย่างปกติสุข^๒

ประการที่สองเกิดจากปัจจัยในการดำรงชีวิต โดยเฉพาะเมื่อถึงคราวเจ็บป่วย แม้ว่าจะรักษาด้วยวิธีการต่างๆ แล้วอาการนั้นก็ยังไม่หายเป็นปกติ ก็เชื่อว่ามีอำนาจลึกลับบางประการ เช่น โดนคุณไสย ถูกยาเสน่ห์ ถูกมนตร์ จึงต้องไปเชิญหมอสองหรือหมอเหยามาทำพิธีรักษาและแก้ไข ซึ่งการรักษาของหมอเหยาใช้การถามหาสาเหตุและรักษาอาการด้วยการใช้ยาสมุนไพร

ประการสุดท้ายนั้นมาจากสภาพทางสังคมในอดีตที่การรักษาพยาบาลหรือการรับรองผู้ป่วยนั้นยังไม่มีประสิทธิภาพเพียงพอ นอกจากนี้ยังมีปัญหาเรื่องการคมนาคมที่ไม่สะดวก ดังนั้นจึงต้องพึ่งพิงการรักษาแบบอื่นๆ ที่เป็นการแพทย์พื้นบ้าน เช่น หมอน้ำมนต์ หมอยารากไม้ หมอทรง หมอธรรม และหมอปล่อง แต่ว่าอาการป่วยนั้นก็ยังไม่หาย ซึ่งทำให้ชาวบ้านเชื่อว่าเกิดจากการกระทำของผี จึงต้องให้หมอสองหรือหมอเหยามาทำพิธีเหยาเพื่อเสี่ยงทายดูว่าเกิดจากอะไรและจะรักษาอย่างไรหรือมีวิธีแก้ไขอย่างไรผู้ป่วยจึงจะหาย ดังนั้นจึงสรุปได้ว่ามูลเหตุแห่งการเหยานั้นมีพื้นฐานสำคัญมาจากความเชื่อ โดยเฉพาะความเชื่อเรื่อง “ผี” จึงทำให้การรักษาพยาบาลอิงอยู่กับเหตุผลที่ว่า “ผี” เป็นผู้ทำให้เกิดอาการเจ็บป่วยของมนุษย์ นอกจากนี้ยังรวมถึงเรื่องของ “ขวัญและ

^๒ ชาย โพธิ์ลีตา, “ไสยศาสตร์กับการรักษาพยาบาล,” ใน ทฤษฎีและการศึกษาทางสังคมวิทยา มานุษยวิทยาการแพทย์, เบญญา ยอดดำเนิน, บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๙), หน้า ๑๖๑.

กำลังใจ” อีกด้วย เนื่องจากอาการเจ็บป่วยนั้นทำให้ “ขวัญ” ของคนหายไปและขาดกำลังใจที่จะปฏิบัติหน้าที่หรือดำเนินชีวิตได้ ดังนั้นการรักษาด้วยวิธีการเหยาจึงเน้นทำหน้าที่เพื่อสร้างขวัญและกำลังใจให้กับผู้ป่วยอันเป็นการสร้างความพึงพอใจให้กับผีเป็นประการสำคัญ

๓.๒ ประเภทของการเหยา

การเหยามีหลายประเภท เช่น การเหยารักษาผู้ป่วย การเหยากุมฝืออก การเหยาเลี้ยงผีและการเหยาเอาฮูปเอาฮอย ในแต่ละพื้นที่ก็อาจจะมีลักษณะของพิธีกรรมที่แตกต่างกัน แต่สำหรับพื้นที่วิจัยในจังหวัดสกลนคร และจังหวัดนครพนมพบว่า มีเฉพาะการเหยารักษาผู้ป่วยและการเหยาเลี้ยงผีเท่านั้น ซึ่งการเหยากุมฝืออกนั้นบางครั้งหมอยาก็กระทำในพิธีการเหยารักษาผู้ป่วย และการเหยาเอาฮูปเอาฮอยก็ไม่มีปรากฏ แต่ยังคงพบที่จังหวัดมุกดาหารและกาฬสินธุ์ ดังนั้นพิธีกรรมการเหยาจะขอกล่าวถึงแค่การเหยารักษาผู้ป่วยและการเหยาเลี้ยงผี ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๓.๒.๑. การเหยารักษาผู้ป่วย

การเหยาประเภทนี้เป็นการเหยาเพื่อรักษาอาการเจ็บไข้ได้ป่วยหรือเหยาเพื่อให้ชีวิตมีความร่มเย็นเป็นสุข หรือจะเรียกอีกอย่างหนึ่งก็คือการเหยารับขวัญ^๓ ซึ่งในการเหยารักษาผู้ป่วยนั้นก็จะมีทั้งการเหยาเรียกขวัญ การเหยาต่ออายุ การเหยาแก้บนและการเหยากุมฝืออกด้วย การเหยารักษาผู้ป่วยนี้จะกระทำก็ต่อเมื่อการรักษาด้วยการรักษากับหมอพื้นบ้าน เช่น รักษาด้วยยาสมุนไพร (หมอยารากไม้) รักษาด้วยการเป่า (หมอเป่า) รักษาด้วยน้ำมันตรี (หมอมันตรี) รักษาด้วยการนวด (หมอนวดหมอกระดูก) แล้วไม่หาย หรือการรักษาด้วยการแพทย์สมัยใหม่ก็ยังไม่หาย จึงต้องพึ่งพิงหมอสองและหมอเหยา โดยจะให้หมอสองมาล่ำส่องดูว่าเกิดจากอะไร ถ้าหมอล่ำส่องวินิจฉัยว่าเกิดจากอาการภายใน ก็จะต้องทำการรักษาด้วยการแพทย์แผนปัจจุบันหรือรับประทานยาจากหมอสุนไพรมตามเดิม ถ้าหากว่าเกิดจากอำนาจของผีญาติผู้ป่วยก็จะเชิญหมอเหยาผู้ที่ทำหน้าที่รักษาคนป่วยมาทำพิธี โดยที่หมอเหยาผู้ทำพิธีนั้นมี “เจ้า” หรือ “ผี” ประจำตัวและจะเชิญผีเหล่านั้นมาเทียมร่างเพื่อไต่ถามสาเหตุของอาการ และทำการต่อรงด้วยการอ้อนวอนและขอต่อผีให้ยินยอมและทำให้อาการของโรคนั้นหาย^๔

^๓ ทรงคุณ จันทจร และปิติ แสนโคตร, การรักษาผู้ป่วยด้วยวิธีเหยาของชาวผู้ไทย : ศึกษากรณีชาวผู้ไทยอำเภอหนองสูง จังหวัดมุกดาหาร, (มหาสารคาม : สถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๔๐), หน้า ๓๕.

^๔ พันใจ นครชัย, “พิธีกรรมเหยาของชาวผู้ไท ตำบลโนนยาง อำเภอหนองสูง จังหวัดมุกดาหาร,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาไทยคดีศึกษา (เน้นมนุษยศาสตร์) มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๓๘), หน้า ๘๗.

๓.๒.๑.๑. โอกาสในการประกอบพิธี

ชาวผู้ไทจะประกอบพิธีเหยาผู้ป่วยกรณีที่มีผู้เจ็บป่วยภายในบ้าน ซึ่งสาเหตุของการเจ็บป่วยแบบไม่ทราบสาเหตุที่ชัดเจน เช่น อาการปวดศีรษะ ปวดหลัง ปวดเอว ปวดขา เหนื่อย หอบ ซึมเศร้า รับประทานอาหารไม่ได้ พุดไม่ได้ เดินไม่ได้ ฯลฯ ถึงแม้จะได้รับการรักษาแบบพื้นบ้านและการรักษาแบบทางเลือก เช่น หมอยารากไม้ ยาต้ม หมอกระดูก หมอนวด หมอเป่า หมอมนต์ หมอพระ หมอธรรมหรือรับการรักษาจากการแพทย์แผนปัจจุบันแล้วก็ตาม แต่อาการเจ็บป่วยนั้นก็ไม่ได้ทุเลาลงหรือหายขาด ดังนั้น จึงต้องพึ่งพามอที่รักษาโรคอันเนื่องมาจากสาเหตุของโรคที่ “เหนือธรรมชาติ” นั่นก็คือ “หมอเหยา” ผู้ป่วยในพิธีกรรมมีทั้งผู้หญิง ผู้ชาย เด็กและผู้ใหญ่รวมไปถึงพระสงฆ์ด้วย

๓.๒.๑.๒. ผู้เข้าร่วมพิธี

พิธีกรรมการเหยารักษาผู้ป่วยประกอบด้วยบุคคลหลายกลุ่ม ดังนี้

๓.๒.๑.๒.๑. หมอเหยา

หมอเหยา คือ คนทรงเป็นคนกลางที่ทำหน้าที่ประกอบพิธีกรรมเพื่ออัญเชิญแดน (ผีฟ้า) เทพหรือวิญญาณศักดิ์สิทธิ์เข้ามาประทับในร่างเพื่อประกอบพิธีกรรมรักษาอาการป่วย หมอเหยาจะเป็นผู้ที่มีคุณลักษณะพิเศษบางประการ เช่น ได้รับคัดเลือกจากไท่แดนให้เป็นผู้ติดต่อสื่อสารกับมนุษย์ มีความสามารถทางด้านไสยศาสตร์ สืบทอดวิชาจากบรรพบุรุษหรือครูบาอาจารย์ เป็นต้น หมอเหยามักจะเป็นเพศหญิง มากกว่าเพศชาย คล้ายกับตำแหน่งของ “มด” ของลาวโซ่งที่มักจะเป็นผู้หญิงมากกว่าผู้ชาย มีหน้าที่ในการประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับรักษาอาการป่วยหรือสืบหาสาเหตุของอาการป่วย จากการศึกษาวิจัยกลุ่มของหมอเหยาในพื้นที่จังหวัดสกลนคร และนครพนมบางส่วนพบว่าหมอเหยาที่เป็นเพศหญิง ๘ คน และหมอเหยาเพศชาย ๒ คน ส่วนในจังหวัดมุกดาหารและกาฬสินธุ์ก็พบว่าหมอเหยาเป็นเพศหญิงมากกว่าเพศชาย ซึ่งมีความสอดคล้องกับความคิดที่ว่าผู้หญิงเป็นเพศศักดิ์สิทธิ์ และมีความสำคัญในฐานะผู้ประกอบพิธีกรรมสำคัญของกลุ่มชนตั้งแต่บรรพบุรุษ^๔ หมอเหยาที่มีตำแหน่งเรียงตามลำดับอาวุโส คือ “แม่ครู” หรือ “แม่เมือง” (เพศหญิง) “พ่อเมือง” (เพศชาย) หรือ “ครูบา” ก็ได้ เพื่อที่จะทำให้เห็นภาพเกี่ยวกับหมอเหยาและเพศของหมอเหยาผู้วิจัยจึงใช้ตารางเพื่อแยกให้เห็นอย่างชัดเจน ดังรายละเอียดจากตารางที่ ๑

^๔ สัจจิตต์ วงษ์เทศ, ประวัติศาสตร์สังคม – วัฒนธรรมของภาษาและวรรณคดีในสยามประเทศ, (กรุงเทพฯ: มติชน, ๒๕๔๖), หน้า ๓๑.

ตารางที่ ๑ หมอเหยาในพื้นที่วิจัยจังหวัดสกลนครและนครพนม

ลำดับที่	ชื่อ - สกุล	พื้นที่	อายุ	ตำแหน่ง	อายุการเป็นหมอเหยา
๑	นางปอน คำปลิว	สกลนคร	๖๘	แม่ครู	๓๖ ปี
๒	นางบัวลอน นาดา	สกลนคร	๕๔	แม่ครู	๒๕ ปี
๓	นายลอย การุญ	สกลนคร	๕๑	พ่อครู	๑๐ ปี
๔	นางบุญทม อุสาพรหม	สกลนคร	๗๘	แม่ครู	๔๘ ปี
๕	นางกองสี คำชนะ	สกลนคร	๖๘	แม่ครู	๔๓ ปี
๖	นายคำนึ่ง สุริยภา	สกลนคร	๕๕	พ่อครู	๑๖ ปี
๗	นางศรี เหลาเคน	สกลนคร	๗๕	แม่ครู	๒๐ ปี
๘	นางอ่อนศรี บุสะอาด	สกลนคร	๗๓	แม่ครู	๒๒ ปี
๙	นางลุ่ม นาโควงค์	นครพนม	๗๖	แม่ครู	๑๙ ปี
๑๐	นางคำปุ่น บุนนท์	นครพนม	๖๗	แม่ครู	๔๑ ปี

กระบวนการกลายมาเป็น “หมอเหยา” หรือสมาชิกตำแหน่งต่างๆ เช่น ลูกเมืองลูกศิษย์ ลูกเลี้ยงในพิธีกรรมเขยามีปัจจัยสำคัญ ๔ ประการคือ

ก. วิทยาการทางการแพทย์และบริการสาธารณสุขไม่เพียงพอ ปัจจัยดังกล่าวก็สืบเนื่องมาจาก “อาการเจ็บป่วย” ซึ่งหมอเหยาทุกคนต่างให้คำสัมภาษณ์ เหมือนกันคือ ไม่มีโอกาสได้รับการบริการจากสาธารณสุขอย่างถ้วนทั่ว อาจจะเนื่องจากสถานที่ที่ห่างไกล รวมถึงเครื่องมือเครื่องใช้ทางการแพทย์ก็เป็นวิทยาการแบบใหม่ การเข้ารับบริการแต่ละครั้งต้องจ่ายเงินจำนวนมาก การเข้าถึงแพทย์ก็เป็นสิ่งที่ยากและน่าอึดอัด^๖ ดังนั้นวิธีการรักษาแบบพื้นบ้าน เช่น หมอยารากไม้ หมอเป่า หมอกระดูก หมอคลายเส้น หมอส่อง และหมอเหยาจึงมีความสำคัญในฐานะที่เป็นสาธารณสุขชุมชน ที่คอยบรรเทาทุกข์จากความเจ็บป่วย หมอเหยาจะเป็นบุคคลสุดท้ายที่ได้รับการพิจารณาให้นำบำบัดรักษาอาการเจ็บป่วย ซึ่งผู้ป่วยจะคิดว่าอาการป่วยดังกล่าวเกิดจากผีหรืออำนาจเหนือธรรมชาติ เป็นหนทางการแสวงหาวิธีการรักษาพยาบาลที่เหมาะสมของชาวบ้าน ซึ่งก็เชื่อว่ามีประสิทธิภาพในการรักษาค่อนข้างสูง บางรายอาการเจ็บป่วยทุเลาลง บางรายอาการเจ็บป่วยก็หายขาด ปัจจัยดังกล่าวนี้พาให้เกิดการมอบร่างกายของตนเองให้เป็นร่างทรงที่รับอำนาจศักดิ์สิทธิ์หรือการรับท้าวรับนาง

ข. มีท้าวมีนาง

เป็นสิ่งที่สืบเนื่องมาจากอาการป่วยโดยไม่ทราบสาเหตุที่แน่ชัด หรืออาการป่วยดังกล่าวไม่ทุเลาเบาบางแม้จะเข้ารับการรักษาจากแพทย์แผนปัจจุบันแล้วก็ตาม ดังนั้นวิถีคิดของชาวบ้านจึงมุ่งไปที่สาเหตุของอำนาจศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติ โดยที่ตนเองหรือญาติไม่ทราบว่าได้ล่วงละเมิด จึงต้องอาศัยการแพทย์แบบพื้นบ้านซึ่งเป็นสิ่งใกล้ตัวคือ “หมอเหยา”

^๖ สัมภาษณ์ บุญทม อุสาพรหม, หมอเหยา, ๒๐ พฤศจิกายน ๒๕๔๘.

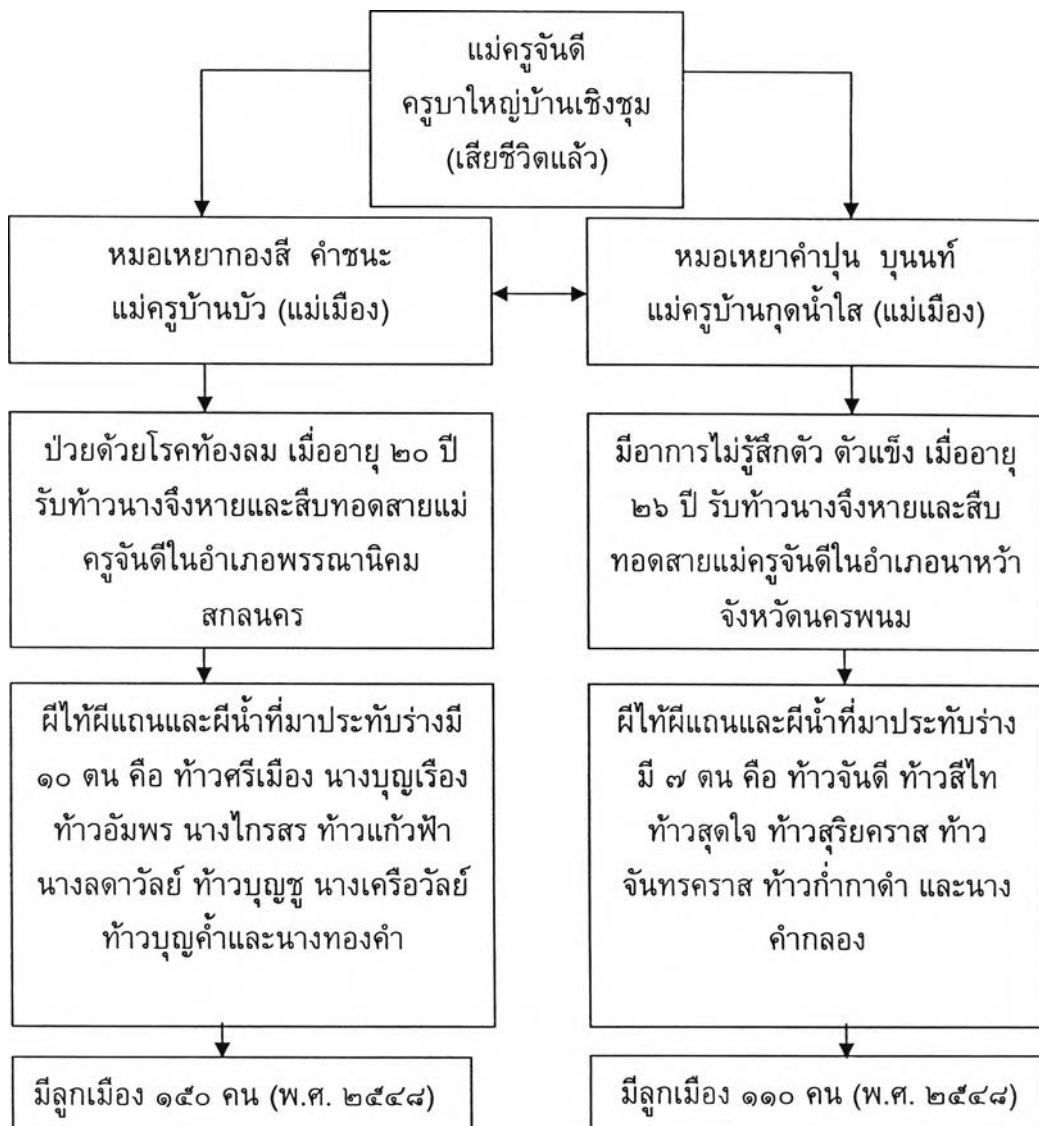
ผลการวินิจฉัยมักจะเกิดจากสาเหตุ ๒ ประการ คือ มีท้าวมีนางต้องการมาอาศัยอยู่ด้วย และการไม่แต่งเครื่องสังเวทบูชาผีให้ผีแค้นและท้าวนาง กระบวนการของ “มีท้าวมีนาง” ก็คือ การที่มีผีฟ้า ผีน้ำ ทั้งชายและหญิงต้องการมาอยู่ในร่างกายของคนเพื่อให้เป็นที่อยู่อาศัย ซึ่งท้าวนางเหล่านี้ส่วนมากเป็นผีดี จะเกิดประโยชน์และทำให้ร่างกายหรือชีวิตอยู่เย็นเป็นสุขถ้ารับหรือยอมตอบรับให้ผีเหล่านี้มาอยู่ด้วย แต่ถ้าไม่ตอบรับหรือขัดขืนผีเหล่านี้จะทำให้เกิดความเจ็บป่วยแบบต่างๆ เช่น หอบหืด อ่อนเพลีย เหน็บชา ปวดแขนง ปวดขา ปวดศีรษะ เหม่อลอย ย้ำคิดย้ำทำ บางรายถ้ามีอาการรุนแรงอาจจะคลุ้มคลั่ง ทำร้ายตัวเอง ตกเลือดโดยที่ไม่ได้ตั้งท้อง เป็นต้น (รายละเอียดจะกล่าวในหัวข้อที่เกี่ยวกับผู้ป่วย)

ค. ต้องการอยู่เย็นเป็นสุข

การมีสุขภาพชีวิตที่ดีปราศจากโรคภัยไข้เจ็บเป็นสิ่งที่มนุษย์ทุกคนปรารถนา เช่นเดียวกับผู้คนที่อยู่ในชนบท การแสวงหาวิธีการรักษาสุขภาพร่างกายของตนจึงเป็นสิ่งสำคัญ แล้วแต่ว่าคนจะเลือกใช้วิธีการใด สังคมของชาวผู้ไทมีความพิเศษอย่างหนึ่งคือ มีระบบการแพทย์พื้นบ้านที่ผูกพันอยู่กับระบบความเชื่อ นั่นคือ การส่องและการเหยา ซึ่งเป็นการรักษาโรคอย่างหนึ่งแม้จะค่อนข้างไสยศาสตร์แต่หากพิจารณาโดยถ่องแท้แล้ว การส่องและการเหยาเป็นศิลปะของการรักษาโรคที่มีเหตุผลรองรับ คล้ายกับการรักษาโดยแพทย์แผนปัจจุบัน เพียงแต่นำการรักษาทางจิตมากกว่าทางกาย การส่องเป็นการตรวจหาสาเหตุ ส่วนการเหยาเป็นการวินิจฉัยและทำการรักษาซึ่งมีวิธีคิดว่า “จิตที่แจ่มใส อยู่ในร่างกายที่สมบูรณ์” ชาวผู้ไทที่นิยมการรักษาด้วยการเหยาไม่เพียงแต่ต้องการให้อาการเจ็บไข้ได้ป่วยหายเท่านั้น แต่ยังเป็นการทำให้มีสุขภาพจิตที่แข็งแรงและสมบูรณ์อีกด้วย โดยเฉพาะการเหยารับขวัญหรือการสู่วัณูเป็นการให้กำลังใจและปลอบประโลมใจให้ผู้ป่วยมีกำลังใจที่จะต่อสู้กับโรคภัยไข้เจ็บ

ง. สืบทอดต่อจากครุบาอาจารย์

บุคคลที่กลายมาเป็นหมอเหยา โดยเฉพาะตำแหน่ง “แม่เมือง” หรือ “พ่อเมือง” นั้นมักจะได้รับ การสืบทอดจากครุบาอาจารย์รุ่นหนึ่งสู่อีกรุ่นหนึ่ง คล้ายกับการถ่ายทอดทำนองกลอนของหมอลำและเพลงพื้นบ้านโดยทั่วไป กล่าวคือ หมอเหยาบางคนใช้วิธีการครุพักลักจำ โดยขั้นต้นจะเป็นลูกศิษย์คนสนิทและเดินทางออกไปร่วมประกอบพิธีกรรมเหยาในฐานะลูกเมือง อยู่เป็นประจำจนสามารถจดจำบทร้องของครุได้หลายบทหรือทั้งหมด หลังจากครุบาเสียชีวิตลูกศิษย์ก็สามารถที่จะสืบทอดต่อไปได้ด้วยวิธีการที่เรียกว่า “แตกอ้อ” หรือ “แตกลำ” ในภาษาของชาวหมอลำ หมอเหยาบางคนอาจจะใช้วิธีการจดบทร้องหรือ “ห้วงกลอน” เพื่อนำมาลำโดยยึดเอาแบบของครุมาสืบทอดแต่ใช้การพลิกเพลงให้มีลักษณะที่แตกต่างไปจากครุ จนกลายเป็นบทร้องอีกแบบหนึ่งแต่ก็ยังคงเค้าความเดิมอยู่ จากการศึกษาวีจิปพบว่า หมอเหยาหลายคนที่มีตัวบทร้องที่คล้ายๆ กัน มีลักษณะของคำในวรรคและเนื้อความในบทร้องมีลักษณะที่ไม่แตกต่างกันมากนัก แม้จะไม่ได้สืบทอดมาจากครุคนเดียวกันก็ตาม ในหัวข้อนี้จะแสดงแผนภูมิระบบการสืบทอดหมอเหยาเพื่อให้เกิดความเข้าใจระบบการถ่ายทอดตัวบทร้องและความเชื่อบางประการของหมอเหยามากยิ่งขึ้น ซึ่งมีรายละเอียดดังแผนภูมิ

จากการศึกษาและเก็บข้อมูลเกี่ยวกับจำนวนและเพศของหมอเหยา จะพบว่า “เพศหญิง” เป็นกลุ่มที่มีอิทธิพลและมีมากในพิธีกรรมเหยาโดยเฉพาะตำแหน่ง “แม่เมือง” ซึ่งนอกจากจะเป็นแกนสำคัญของพิธีกรรมแล้ว ยังเป็นผู้ที่มีความสำคัญในฐานะที่เป็นผู้สร้างเครือข่ายความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชาวผู้ไทให้กว้างขวางขึ้นไปอีก นอกจากนี้แม่เมืองยังเป็นผู้ที่มีบทบาทกำหนดพฤติกรรมบางประการของบุคคลในชุมชน โดยผ่านกระบวนการของพิธีกรรมที่ใช้บทร้องลำเป็นสื่อในการสั่งสอนและให้แนวทางในการปฏิบัติตน กลุ่มชาวผู้ไทในจังหวัดสกลนคร นครพนม กาฬสินธุ์และมุกดาหารบางกลุ่มเป็นเครือข่ายเดียวกัน กล่าวคือ มีแม่เมืองคนเดียวกันแต่แยกสาขาเพื่อให้ง่ายต่อการควบคุมและจัดการ นอกจากนี้แต่ละกลุ่มยังมีการสร้างอัตลักษณ์เฉพาะกลุ่มอีกด้วย โดยเฉพาะบทร้องและการแต่งกายที่มีความแตกต่างกันมากขึ้นในแต่ละพื้นที่ แต่ก็ยังคงไว้ซึ่งอัตลักษณ์ของความเป็นชาวผู้ไทในการแต่งเครื่องนุ่งห่มสีดำและน้ำเงินเป็นหลัก หมอเหยาเป็นผู้มีอิทธิพลในทางจิตวิญญาณของกลุ่มผู้นับถือผี

๓.๒.๑.๒.๒. ผู้ป่วย

ผู้ป่วย คือ ผู้ที่เข้ารับการรักษาด้วยวิธีการของหมอเหยา ซึ่งเจ็บป่วยด้วยโรคทั้งทางกายภาพและทางจิต โดยรักษาด้วยแพทย์แผนปัจจุบัน และรักษาโรคด้วยการแพทย์พื้นบ้านแบบต่างๆ เช่น หมอยา หมอเป่า หมอพร หมอธรรมแล้วอาการไม่หายหรือโรคเกิดเรื้อรัง จึงติดต่อรักษากับหมอเหยา ผู้ป่วยมักจะเลือกการรักษาด้วยการเหยาเป็นหนทางสุดท้าย เนื่องจากกฎเกณฑ์ระหว่างการรักษาและหลังการรักษามีความผูกพัน กล่าวคือ หลังการรักษาผู้ป่วยจะมีตำแหน่งในระบบของผีหมอ คือ เป็นลูกเลี้ยง ลำดับต่อมาเมื่อรักษาด้วยการเหยาอีกครั้งหนึ่งจะมีตำแหน่งเป็นลูกศิษย์และลูกเมืองในที่สุด และกฎเกณฑ์สำคัญอีกประการหนึ่งของการรักษาด้วยการเหยา คือ ผู้ป่วยในฐานะลูกเลี้ยง ลูกศิษย์และลูกเมืองทั้งหลายจะต้องมาร่วมพิธีกรรมเลี้ยงผีทุกๆ ปี ดังนั้นจึงเป็นข้อจำกัดบางประการที่ทำให้ผู้ป่วยเลือกการรักษาด้วยการเหยาเป็นหนทางสุดท้าย

การศึกษาทางการแพทย์แผนปัจจุบันพบว่าเมื่อคนไข้เข้ารับการรักษายาบาลกับทางโรงพยาบาล อาการของโรคต่างๆ ก็กำเริบและยากต่อการรักษามากยิ่งขึ้น^๙ เนื่องจากปัจจัยทางด้านความเชื่อเรื่องผีที่สนับสนุนให้เกิดการยอมรับการรักษาที่ทางโรงพยาบาลน้อยถ้าผู้ป่วยคนใดที่ได้รับการเหยาแล้วและผ่านการคุมผีลงเทียมร่าง (การเหยาเพื่อบังคับให้ผีแสดงตน) ก็เรียกว่า “หมอเหยา” แต่ยังไม่สามารถออกไปรักษาคณป่วยได้ นอกจากจะมีความสามารถในการแตกอ้อ (สามารถล่าได้) ก็กลายเป็นหมอเหยาที่รักษาผู้ป่วยได้โดยสมบูรณ์^{๑๐} หรือถ้าผู้ป่วยคนใดไม่เคยผ่านการคุมผีลงก็จะเรียกว่า “ลูกเมือง” แต่ถ้าบุคคลใดทำพิธีกรรมเหยาแต่ไม่ยอมรับเอาผีมาอยู่ด้วยก็จะเรียกว่า “ลูกศิษย์” เท่านั้น ส่วนลูกเลี้ยง คือ เป็นบุคคลที่นำขันธ์กายหรือเครื่องบูชามาให้หมอเหยาตรวจดูชะตาอายุและให้ศีลให้พรเท่านั้น การเหยาในบางครั้งผู้ป่วยไม่สามารถอยู่ร่วมในพิธีกรรมได้ ก็มักจะใช้เสื้อผ้าหรือของใช้ส่วนตัวของผู้ป่วยมาทำพิธีแทน จากการศึกษาวิจัยและการสังเกตแบบมีส่วนร่วมในพิธีกรรมเหยามากกว่า ๒๐ ครั้ง ก็พบว่า อาการป่วยที่มักจะรับการรักษาด้วยการเหยา มักจะเป็นอาการของผู้ที่เป็นๆ หายๆ หรือ เป็นแล้วไม่หาย อาการกำเริบเป็นช่วงๆ หรือบางครั้งอาการก็เรื้อรังมานาน อาการเจ็บป่วยมีตั้งแต่หอบหืด เหนื่อย ล้า หมดเรียวแรง เบื่ออาหาร ปวดตามข้อและกระดูก พุดไม้ได้ อัมพฤกษ์ ชัก ท้องป่อง ตัวเหลือง คลุ้มคลั่ง ทำร้ายตัวเองและหมดสติเฉียบพลัน เป็นต้น อาการเหล่านี้เป็นเหตุให้ต้องพึ่งพิงการรักษาหลายทาง เมื่อการแพทย์แผนปัจจุบันไม่สามารถที่จะตอบสนองได้ ปัจจัยการแพทย์พื้นบ้านจึงเป็นข้อเสนอและวิธีการที่คุ้นเคยมากที่สุด ซึ่งอัตราส่วนของผู้ป่วยและอาการป่วยทั้งหญิงและชายที่ใช้วิธีการรักษาด้วยวิธีการเหยามีรายละเอียดในตารางที่ ๒

^๙ สัมภาษณ์ นายแพทย์ทวีพงษ์ พิทักษ์โยธิน, อายุรแพทย์ประจำโรงพยาบาลพระอาจารย์ฝั้น อาจาโร อำเภอพรรณานิคม, ๒๕ พฤศจิกายน ๒๕๔๘.

^{๑๐} สัมภาษณ์ คำปุ่น บุณนท์, หมอเหยา, ๑๐ มกราคม ๒๕๔๘.

ตารางที่ ๒ อัตราส่วนและอาการป่วยของชาย – หญิงที่รักษาด้วยการเหยา

อาการ	ชาย	หญิง	รวม
๑. เนื้อเยื่อไม่มีเรียวแรง อ่อนเพลีย เบื่ออาหาร	๓	๑๗	๒๐
๒. ไม่รู้สึกตัว ซ็อก พุดไม่ได้ อัมพฤกษ์	๕	๑๕	๒๐
๓. ปวดตามข้อกระดูก ปวดแขน ขา	๙	๑๑	๒๐
๔. ปวดศีรษะอย่างรุนแรง	๖	๑๔	๒๐
๕. คลุ้มคลั่ง ทำร้ายตัวเองและหมดสติ	๑	๑๙	๒๐

๓.๒.๑.๒.๓. หมอแคน

หมอแคน เป็นผู้ที่มียุทธศาสตร์สำคัญในพิธีกรรมเพราะเป็นผู้เป่าแคนเชิญผีให้ผีแค้นและผีนํ้ามาเที่ยวร่างหมอเหยา หมอแคนเรียกอีกชื่อหนึ่งว่าหมอม้าและส่วนมากจะเป็นผู้ชาย ซึ่งม้าในพิธีกรรมมีความหมายสำคัญหลายอย่าง คือ ม้า หมายถึง “แคน” ซึ่งเป็นพาหนะ (ล้อ) ดนตรีที่ทำหน้าที่ขับเคลื่อน และนำพาให้หมอเหยาได้เดินทางขึ้นไปอัญเชิญให้แค้นให้ลงมาร่วมพิธีกรรมเหยา^๙ ม้าในความหมายที่สอง คือ เครื่องดื่มที่ใช้ประกอบพิธีกรรม เช่น เหล้าไห เหล้าอุ สุรา ๔๐ ดิกรี (เป็นสัญลักษณ์ของม้าตัวผู้) ส่วนน้ำอดลม (เป็นสัญลักษณ์ของม้าตัวเมีย) ในพิธีกรรมเหยามักจะมีการร้องลําถึงชื่อของม้า คือ ม้าสีจําปา ม้าศรีทิพย์ ส่วนเหล่าสาโท เรียกว่าม้าสีลานหรือม้าขาวขุ่น^{๑๐} เครื่องดื่มเหล่านี้จึงเปรียบเสมือนพาหนะที่ช่วยให้บุคคลในพิธีกรรมเกิดความศีกะนองและสร้างอารมณ์ร่วมกัน จนกระทั่งพิธีกรรมสำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดี และผู้ที่เป่าแคนส่วนมากจะผ่านการเรียนรู้วิธีการเป่าแคนและการเป่าแคนอาชีพจากบิดาหรือปู่ซึ่งเคยเป่าแคนมาก่อน หรือการร่ำเรียนจากครูแคนและวิธีการครูพักลักจำจนสามารถที่จะนำวิชาแคนนั้นไปประกอบอาชีพได้ การเป่าแคนประกอบพิธีกรรมเหยาของหมอแคนจะมีทำนองเฉพาะนั้นคือ “ทำนองลําผู้ไท” แต่หมอแคนส่วนมากก็มักจะแทรกหลายหรือทำนองอื่นๆ ด้วยเพื่อโน้มน้าวให้ผู้ฟัง โดยเฉพาะผู้ป่วยเกิดความรู้สึกตามลายแคนที่เป่า ซึ่งจากการสังเกตพิธีกรรมเหยาทั้งหมดก็พบว่าหมอแคนที่มีความสามารถจะต้องเล่นหลายหรือทำนองต่างๆ ได้มากกว่า ๕ ลาย เช่น ลายผู้ไทใหญ่ ลายผู้ไทน้อย ลายลมพัดพร้าว ลายหัวดอกหมอน ลายไปซ่าย ลายไปขวาหรือลายประยุกต์ตามแบบฉบับของตนเอง^{๑๑} ซึ่งลายที่ประยุกต์ขึ้นมาเองอาจจะได้รับความนิยมน้อย และหมอเหยาไม่ค่อยนิยมให้หมอแคนเป่าร่วมในพิธีกรรมมากนัก รายละเอียดในตารางที่ ๓

^๙ สัมภาษณ์ เท กุลจับ, หมอแคน, ๑๔ สิงหาคม ๒๕๔๘.

^{๑๐} สุริยา สมุทคุปต์ พัฒนา กิตติอาษา ศิลปกิจ ดีขันดิกุลและจันทนา สุระพินิจ. วิธีคิดของคนไทย : พิธีกรรม “ช่วงผีพอน” ของ “ลาวขาวเจ้า” จังหวัดนครราชสีมา, (นครราชสีมา : สำนักวิชาเทคโนโลยีสังคม มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี, ๒๕๔๐), หน้า ๑๙๗.

^{๑๑} สัมภาษณ์ เตียง อุสาพรหม, หมอแคน, ๒๐ พฤศจิกายน ๒๕๔๘.

ตารางที่ ๓ หมอแคน ลายแคนและทำนองที่ใช้เป่าประกอบการเหยา

ลำดับ	ชื่อ - สกุล	อายุ	ลายแคนและทำนอง
๑	นายพิมพ์ นาโคงค์	๖๐	โป้ซ่าย , ลายใหญ่, ผู้ไทน้อย , ผู้ไทใหญ่ ฯลฯ
๒	นายพัน กุลสอนนาม	๕๘	โป้ซ่าย , ลายใหญ่ , สุดสะแนน, เลาะตูป ฯลฯ
๓	นายเตียง อุสาพรหม	๖๘	ผู้ไทน้อย, ผู้ไทใหญ่, ลำเพลิน, เตี้ยตอนดล ฯลฯ
๔	นายเข้ม คำปลิว	๔๗	ผู้ไทน้อย, ผู้ไทใหญ่, สุดสะแนน, โป้ซ่าย ฯลฯ
๕	นายแก้ว บุณนท์	๓๖	ผู้ไทน้อย, ผู้ไทใหญ่, สุดสะแนน, เตี้ย, ลำเพลิน ฯลฯ
๖	นายสมุน กลยะณี	๕๙	ผู้ไทน้อย, ผู้ไทใหญ่, สุดสะแนน, เพลินประยุกต์ ฯลฯ
๗	นายสงวน บุสะอาด	๕๒	ผู้ไทน้อย, ผู้ไทใหญ่, ลำเพลิน, สุดสะแนน ฯลฯ
๘	นายเสงี่ยม จ้อยจันแดง	๖๙	ผู้ไทใหญ่, ผู้ไทน้อย, สุดสะแนน, โป้ซ่าย ฯลฯ
๙	นายจัน ทุมรี	๖๒	ผู้ไทน้อย, ผู้ไทใหญ่, ลำเพลิน, สุดสะแนน ฯลฯ
๑๐	นายเท กุลจีบ	๔๐	ผู้ไทน้อย, ผู้ไทใหญ่, สุดสะแนน, โป้ซ่าย ฯลฯ

๓.๒.๑.๒.๔. หมอสอย (ลูกเมืองหรือลูกศิษย์)

หมอสอย (ลูกเมือง / ลูกศิษย์ / ลูกเลี้ยง) คือ ผู้ที่ผ่านการรักษาจากหมอเหยาที่เป็นแม่ครูหรือครูบาเรียบร้อยแล้ว ถ้ามีตำแหน่งเป็นลูกเมือง หมายความว่า ผ่านการรักษาด้วยวิธีการเหยาและรับเอาผีหรือกุมผีลงมาอยู่กับตนเองแล้ว ถ้ามีตำแหน่งเป็นลูกศิษย์ หมายความว่า ผ่านการรักษาด้วยวิธีการเหยา แต่ยังไม่ได้รับเอาผีหรือกุมผีลง เพียงแต่ทำพิธีส่งผีกลับและไม่รับผีใดทั้งสิ้น ทั้งลูกเมืองและลูกศิษย์เรียกโดยรวมว่า “หมอสอย” มีหน้าที่ในการติดตามหมอเหยาที่เป็นแม่ครูหรือครูบาไปรักษาคนไข้ ซึ่งหมอเหยาที่เป็นแม่ครูจะเลือกผู้ที่ใกล้ชิดสนิทสนมกันไปเป็นหมอสอย โดยหมอสอยจะเป็นผู้จัดเตรียมเครื่องคายให้กับหมอเหยา และเป็นผู้ซักถามอาการของโรคกับหมอเหยา ในกรณีที่ผู้ป่วยหรือญาติผู้ป่วยไม่เข้าใจ นัยหนึ่งเรียกว่าเป็นผู้แปลความจากหมอเหยาให้กับผู้ป่วยและญาติผู้ป่วยได้ทราบ^{๒๒}

๓.๒.๑.๒.๕. ญาติของผู้ป่วย

ญาติของผู้ป่วย คือ พ่อ แม่ พี่ น้องหรือลูกหลาน รวมไปถึงเพื่อนบ้านใกล้เคียงที่จะมาช่วยเหลือในงานพิธีกรรม เช่น การประกอบอาหาร การทำกระทง การจัดเตรียมเครื่องคาย การจัดหาอุปกรณ์ต่างๆ ที่จำเป็นในพิธีกรรม เป็นต้น เพื่อนบ้านที่เข้ามาร่วมในพิธีกรรมนับเป็นกลไกสำคัญในการสร้างความอบอุ่นใจให้กับผู้ป่วยด้วยอีกทางหนึ่ง

^{๒๒} สัมภาษณ์ คำนึ่ง สूरียภา, หมอเหยา, ๑๕ ตุลาคม ๒๕๕๘.

๓.๒.๑.๓. เครื่องประกอบพิธี

เครื่องประกอบพิธีหรือเครื่องใช้ในพิธีกรรม คือ เครื่องใช้ที่จำเป็นสำหรับ หมอเหยาและผู้ป่วย แบ่งออกเป็น ๓ ชนิด คือ เครื่องกาย เครื่องใช้และอาหาร ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๓.๒.๑.๓.๑. เครื่องกาย

เครื่องที่จัดแต่งขึ้นเพื่อใช้บูชาผีและครู ซึ่งส่วนมากในหมู่บ้านที่ หมอเหยาจะไปเหยารักษาผู้ป่วย จะมีลูกศิษย์ที่ผ่านการเหยามาแล้วเป็นผู้จัดเตรียมเครื่องกาย ให้กับผู้ป่วยรายใหม่ หรือบางครั้งหมอเหยาก็จะเป็นผู้จัดเตรียมเครื่องกายด้วยตนเอง ซึ่งเครื่องกายสำหรับพิธีเหยารักษาผู้ป่วย ได้แก่

- ๑) ขันห้าหรือขันแปดประกอบด้วยดอกไม้และเทียน ๕ คู่ หรือ ดอกไม้ ๘ คู่
- ๒) เงินสิ่ง ตามคำบูชาครู เช่น ๑ สิ่ง ๓ สิ่ง ๕ สิ่ง ๗ สิ่ง หรือ ๙ สิ่ง เป็นต้น (หมอเหยาแต่ละคนก็บูชาครูไม่เหมือนกัน) โดยมากนิยมเลขคี่เนื่องจากมีคำกล่าวไว้ว่า “คืออยู่ คู่หนึ่ง” การใช้จำนวนคี่จึงเป็นการขอชีวิตให้อยู่หรือให้มีชีวิตยืนยาวต่อไปนั่นเอง
- ๓) ไข่ไก่ดิบ (ไข่ไข่ที่ฟักใหม่จากรัง) ใช้สำหรับเสี่ยงทายไข่
- ๔) เทียนและกรวยดอกไม้ (ชวยดอกไม้)
- ๕) หมาก พลุ บุหรี่ (เป็นเครื่องบูชาและเชื้อเชิญ)
- ๖) เมี่ยง (ปรุงจากตะไคร้ หอมแดง พริก ปลายี่ นียมห่อด้วยใบมะยมหรือใบยอ)
- ๗) เหล้าไหและสุราขาว ๔๐ ดีกรี (ชาวผู้ไทเรียกเหล้าไหว่า “ม้า” เนื่องจาก “ม้า” เป็นพาหนะที่ใช้ัญเชิญผีให้ผีแถนให้ลงมาช่วยในพิธีกรรม ซึ่งใช้เหล้าเป็นสื่อจึงเรียกหม้อที่ใช้ม้าหรือผู้ที่ทำหน้าที่เป็นม้าไปอัญเชิญผีให้ผีแถนลงมาว่า “หมอม้า” ซึ่งจะต้องกินม้าก่อนจะประกอบพิธีกรรม การที่ชาวผู้ไทเรียกเหล้าไหว่า “ม้า” ก็อาจจะเนื่องมาจากเป็นตัวแทนของพาหนะสำคัญที่ใช้ในการเดินทาง ซึ่งสามารถเชื่อมโยงไปถึงการเดินทางของม้าที่รวดเร็วและทันใจ)

๓.๒.๑.๓.๒. เครื่องใช้

เครื่องใช้ คือ เครื่องหรืออุปกรณ์ต่างๆ ที่หมอเหยาจะใช้ในการประกอบพิธีกรรม ได้แก่

๑) ดาบหรือง้าว (ใช้สำหรับการเสี้ยงทนายและตัดเครื่องประกอบพิธีหรือใช้ร่ายรำรอบๆ เครื่องประกอบพิธีและตัวผู้ป่วย)

๒) ชั้นน้ำมันตรึลลอยดอกจำปาลาว (ดอกกลิ่นหอม) (เป็นชั้นเงินขนาดกลางใส่ น้ำมันตรึลเพื่อประพรมให้กับผู้ป่วยและญาติผู้ป่วย)

๓) เงินลาด (เป็นเงินโบราณที่มีรูปร่างคล้ายเรือทำด้วยกระดาษและดินใช้สำหรับไถ่ถอนชีวิตให้กับผู้ป่วย)

๔) ฝ้ายผูกแขน (ใช้สำหรับตัดเคราะห์และผูกแขนรับขวัญ)

๕) ไขไก่ดิบ (ใช้เสี้ยงทนายนิยมใช้ไขในรังจากไก่ที่มีสีขาว)

๖) ข้าวสาร (ใช้เสี้ยงทนายนิยมใช้ข้าวเหนียวมากกว่าข้าวเจ้า)

๗) ข้าวเหนียวหนึ่ง (ใช้จำ(ตั้ง)สิ่งร้ายออกจากร่างกายของผู้ป่วย)

๓.๒.๑.๓.๓. อาหาร

เป็นเครื่องประกอบพิธีกรรมที่สำคัญอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งมีทั้งอาหารคาวและอาหารหวาน ในการเขยารักษาผู้ป่วยนี้ การจัดเตรียมอาหารถือเป็นเรื่องที่สำคัญอย่างยิ่ง โดยจะต้องจัดให้กับผีบรรพบุรุษก่อน หลังจากนั้นก็จะรับรองแขกที่มาช่วยงาน โดยหน้าที่ในการจัดเตรียมอาหารเป็นหน้าที่ของเจ้าภาพหรือญาติของผู้ป่วย อาหารที่ใช้ในพิธีกรรมเขยารักษาผู้ป่วยสามารถแยกเป็นอาหารสำหรับผีและอาหารสำหรับเลี้ยงแขกที่มาช่วยงาน

ก. อาหารสำหรับผี

เป็นอาหารที่จัดพิเศษสำหรับผี โดยเฉพาะผีบรรพบุรุษที่ชาวผู้ไทให้การนับถือ อาหารที่จัดเตรียมไว้จะต้องมี ๔ อย่าง รวมถึงน้ำและเหล้า

๑) เมียง (ปรุงจากตะไคร้ หอมแดง พริก ปลายี่งอ นิยมห่อด้วยใบมะยมหรือใบยอ)

๒) ข้าวดำ ข้าวแดง ข้าวหวาน (ข้าวดำได้จากข้าวเหนียวคลุกถ่าน ข้าวหวานได้จากข้าวคลุกน้ำอ้อย ข้าวแดงได้จากข้าวเหนียวคลุกกับปูนแดง) และข้าวต้มมัด

๓) กล้วย อ้อย เกลือ พริก ปลายี่งอ (ใช้เป็นเครื่องเคียงกับเมียง)

๔) ก้อยหรือลาบเนื้อดิบ ต้มไก่ แกงหน่อไม้ แกงอ่อมเนื้อ ฯลฯ

ข. อาหารสำหรับเลี้ยงแขกที่มาช่วยงาน

สำหรับอาหารที่เจ้าภาพจะจัดเตรียมไว้สำหรับรับรองแขกที่มาช่วยงานมักเป็นอาหารและผักพื้นบ้าน เช่น ส้มตำ แกงอ่อมไก่ แกงหวาย แกงหน่อไม้ ต้มไก่ ลาบเนื้อ แกงเนื้อ น้ำตก ผักหนอก (บัวบก) ผักส้มผักขม ลีนไม้ ชะอม เป็นต้น ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความเหมาะสมและฐานะทางเศรษฐกิจของครอบครัว ส่วนมากการประกอบอาหารเพื่อเลี้ยงแขกที่มา

ร่วมงานพิธีกรรมเหยาจะมีเพื่อนบ้านผู้หญิงมาช่วยกันเตรียมข้าวปลาอาหารและช่วยทำอาหารที่จะใช้ในพิธีกรรม^{๓๓} ส่วนเพื่อนบ้านที่เป็นผู้ชายจะช่วยกันทำอุปกรณ์ประกอบพิธี เช่น ไม้ไผ่ ปลัดขิก กระทง และเรือไม้ เป็นต้น ทำให้เห็นภาพบรรยากาศของความอบอุ่นระหว่างการประกอบพิธีกรรมด้วย

๓.๒.๑.๔. ดนตรีประกอบพิธี

ดนตรีที่ใช้ประกอบพิธีกรรมการเขยารักษาผู้ป่วยที่สำคัญ คือ แคน ปี่ และกลอง ปี่เป็นเครื่องดนตรีที่เก่าแก่ของชาวผู้ไทดำ ต่อมามีการนำแคนเข้ามาใช้ ดังปรากฏในบทร้องประกอบพิธีกรรมว่าเหยาว่า “เขยหอมปี่มาหลี่แซน เขยหอมแคนมาหลี่ก้อย” หรือ “ปี่ขับ แคนขับไท” ในปัจจุบันแคนจึงเป็นเครื่องดนตรีที่สำคัญที่สุด หอมเหยาจะนำหอมแคนหรือที่รู้จักในนามของ “หอมม้า” ไปร่วมในการทำพิธีด้วย บางครั้งเจ้าภาพที่เขยหอมเหยาไปทำพิธีอาจจะติดต่อหอมแคนที่ตนเองรู้จักและคุ้นเคยเอง (ในกรณีที่หอมเหยาและหอมแคนไม่ใช่สามี – ภรรยาหรือลูก) หอมแคนส่วนมากมักจะรำเรียนมาจากบิดาหรือญาติฝ่ายพ่อ ก่อนที่จะออกประกอบอาชีพโดยการเป่าแคน^{๓๔} หอมแคนจะมาเป่าแคนร่วมกันเพื่อประชันฝีมือและเป็นการออกทางแคน (การทดลองประกอบอาชีพ) หอมแคนที่เป่าแคนให้กับหอมเหยาจะมีความสามารถในการเป่าแคนได้หลายลาย แต่ลายที่นิยมมากที่สุดในการเขยาก็คือ ลายผู้ไทน้อยและลายผู้ไทใหญ่ซึ่งเป็นลายดั้งเดิมและลายเซ ลายทั้งสามล้วนมีทำนองเศร้าโศกชวนให้เกิดความเวทนาสงสาร ส่วนลายอื่นๆ คือ ลายแมลงภู่ออมดอกไม้ ลายลมพัดพร้าวและลายลำทางยาวหรือลำล่อง ก็นิยมเป่าสลับกับลายหลักดังกล่าวแต่มีไม่มากนัก

๓.๒.๑.๕. เครื่องแต่งกาย

เครื่องแต่งกายที่หอมเหยาใช้ในการประกอบพิธี คือ ผ้าซิ่นต่อตีน ซิ่นหมี่หรือซิ่นไหมสีดำหรือสีน้ำเงิน ผ้าโสร่ง ส่วนมากเป็นเสื้อทอมือหรือเสื้อผ้าไหมมัดหมี่เน้นสีดำและน้ำเงิน มีผ้าโสบเฉียงอาจจะเป็นสีขาว แดงหรือเขียวก็ได้ ส่วนผ้าโพกศีรษะนั้นจะใช้สีเข้ม เช่น สีแดง สีแสด และสีชมพู นอกจากนี้หอมเหยาจะมีเครื่องประดับต่างๆ เช่น ลูกประคำ สร้อยข้อมือ สร้อยคอ สายสังวาลย์ ทุกอย่างทำขึ้นจากลูกบิดสีต่างๆ และการประกอบพิธีกรรมเหยาแต่ละครั้งจะต้องนำผ้าแพร ผ้าโพกศีรษะและเครื่องประดับไปด้วยเพื่อการคุมผีลงให้กับผู้ป่วยที่มีผีมาเทียบร่าง ซึ่งจะเป็นสัญลักษณ์ให้ทราบผู้ป่วยนั้นได้รับเอาผีหอมเรียบร้อยแล้ว^{๓๕} ปัจจุบัน

^{๓๓} สัมภาษณ์ ศรี เหลาเคน, หอมเหยา, ๒๖ สิงหาคม ๒๕๔๘.

^{๓๔} สัมภาษณ์ สมุน กลยณี, หอมแคน, ๑๔ สิงหาคม ๒๕๔๘.

^{๓๕} สัมภาษณ์ อ่อนศรี บุสะอาด, หอมเหยา, ๑๒ กันยายน ๒๕๔๘.

การแต่งกายของหมอเหยา มักจะเน้นความสะดวกในการสวมใส่ ทำให้เครื่องแต่งกายมีลักษณะเปลี่ยนไป ยังมีเฉพาะบางคนเท่านั้นที่ยึดถือตามแบบจารีตเดิม

ในการประกอบพิธีกรรมเหยา รักษาผู้ป่วยแต่ละครั้งจะไม่มี การเปลี่ยนเครื่องแต่งกายตามเพศหรือลักษณะของผีแต่ละตนที่เปลี่ยนแปลงเข้ามาประทับในร่างของหมอเหยา ผู้ป่วยหรือญาติผู้ป่วยจะทราบโดยการแสดงออกของหมอเหยา กล่าวคือ เมื่อผีที่มาประทับร่างเป็นเพศชายเสียงของหมอเหยาจะเปลี่ยนแปลงไปเป็นเสียงหนักและรุนแรง ถ้าเป็นผีเพศหญิงจะมีเสียงที่นุ่มนวลและแสดงกิริยาอ่อนช้อย เครื่องแต่งกายในพิธีกรรมเหยา รักษาผู้ป่วยจะเปลี่ยนเพียงผ้าโพกศีรษะเท่านั้น และจะมีการจัดเตรียมเครื่องแต่งกายสำรองสำหรับผู้ป่วยในกรณีที่จะต้องคุมผีลงให้มาประทับร่าง (มีท้าวมีนาง) ซึ่งเครื่องแต่งกายทุกอย่างไม่มีความแตกต่างจากหมอเหยาที่เป็นแม่เมือง เครื่องแต่งกายจึงกลายมาเป็นส่วนหนึ่งที่แสดงอัตลักษณ์ของชาวผู้ไทผ่านพิธีกรรมสำคัญ

๓.๒.๑.๖. ขั้นตอนการประกอบพิธี

ขั้นตอนการประกอบพิธีกรรมการรักษาผู้ป่วย เป็นไปโดยลำดับดังนี้

๑) มอบเครื่องคายให้หมอเหยา เมื่อญาติของคนไข้จัดเตรียมเครื่องคายสำหรับหมอเหยาและคนไข้เสร็จเรียบร้อยแล้ว จะจัดเครื่องคายไว้ในที่สะดวก ส่วนมากจะอยู่ภายในบ้านและหันหน้าไปทางทิศตะวันออกหรือทิศหัวนอนของผู้ป่วย

๒) เหยาป่าวผีลง เมื่อหมอเหยาและหมอแคนได้รับเครื่องคายแล้ว หมอแคนจะเป่าแคนเกริ่นนำประมาณ ๑-๒ นาที หลังจากนั้นหมอเหยา ก็จะร้องลำป่าวผีที่เป็นท้าวเป็นนางมาเทียบร่างของตนเอง เพื่อที่จะได้ชี้้นำการรักษาผู้ป่วย เมื่อผีลงมาแล้วหมอเหยาจะมีอาการตัวสั่น หรือร่างกายโยกไปมา เมื่อมาถึงแล้วจะให้ผีได้พักโดยการขี้ม้า (การหยุดพักแล้วตีมเหล่า) หรือบางครั้งก็สูบบุหรี่ ซึ่งเป็นการต้อนรับผี

๓) การเหยาเสียงทายหรือเหยาส่อง เป็นการร้องลำหลังจากผีได้เข้ามาทรงร่างแล้ว ขั้นตอนนี้มีการแต่งกายของหมอเหยา คือการเอาผ้าแดงพันรอบศีรษะและร้องลำเหยาเพื่อไต่ถาม บางครั้งมีลักษณะโต้ตอบกับผีด้วยการเสียงทายไข โดยคำถามสำคัญมักจะถามว่า คนไข้ยังมีขวัญอยู่กับเนื้อกับตัวหรือไม่ คนไข้จะหายเป็นปกติหรือไม่ คนไข้รายนี้จะขอชีวิตได้ง่ายหรือไม่ เป็นต้น

๔) การเหยาหาสาเหตุของการเจ็บป่วยด้วยการไต่ถาม โดยหมอเหยาจะถามว่า คนไข้มีสิ่งใดที่มาก่อทำให้เกิดการเจ็บป่วย คนไข้ได้ทำอะไรผิดหรือไม่ มีท้าวมีนางอยากจะมาเทียบร่างหรือประทับทรงร่างของผู้ป่วยใช่หรือไม่ โดยการสอบถามสาเหตุในขั้นตอนการเหยานี้จะย้อนถามประมาณ ๓ ครั้ง เพื่อให้เกิดความแน่ใจ การเหยาหาสาเหตุของอาการป่วยดังกล่าวก็มักจะมีการเสียงทงปรากฏอยู่ด้วย เช่น การเสียงทงข้าวสาร การเสียงทงไข

การเสี่ยงทายดาบ การเสี่ยงทายเงิน เป็นต้น ถ้าไม่พบสาเหตุของอาการป่วย หมอเหยา ก็จะหยุดการทำพิธีที่ชั้นตอนนี้

๕) การเขยารักษา เมื่อทราบสาเหตุว่าคนไข้มีอาการป่วยด้วยการถูกผีมากระทำ หมอเหยา ก็จะทำการรักษาด้วยการอ้อนวอนร้องขอชีวิตกับผี โดยให้ผู้ป่วยยอมรับในอำนาจของผีและยอมขอขมาถ้าหากกระทำผิดต่อผี แต่ผีจะต้องคืนชีวิตและขวัญให้กับผู้ป่วยโดยทำสัญญาต่อกันว่าถ้าหากผู้ป่วยหายเป็นปกติจะทำการเลี้ยงส่งและเลี้ยงผีทุกๆ ปี พร้อมทั้งการตั้งคายบูชาผีทุกวันพระอีกด้วย ถ้าหากกรณีของผู้หญิงป่วยจะมีการบ่นว่าจะเป็นนางเทียมให้กับผีและจะไปร่วมพิธีเหยาเลี้ยงผีซึ่งกระทำปีละครั้ง (จะกล่าวรายละเอียดในหัวข้อต่อไป)

๖) การเหยาเรียกขวัญหรือการสูขวัญให้กับผู้ป่วย เมื่อทำการรักษาด้วยการอ้อนวอนร้องขอแล้ว ก็จะทำการส่งผีกลับด้วยกระทงและการสะเดาะเคราะห์ ต่อจากนั้นจะเป็นการสูขวัญผู้ป่วยเพื่อเรียกขวัญของผู้ป่วยกลับคืนมา ซึ่งจะทำให้ผู้ป่วยมีกำลังใจดีขึ้นอันจะนำไปสู่การหายจากอาการเจ็บไข้ได้ป่วย

๓.๒.๑.๗. บทร้องประกอบพิธี

บทร้องประกอบพิธีกรรมเขยารักษาผู้ป่วยประกอบด้วย การไหว้ผีเชิญผี การไต่ถาม การอ้อนวอนร้องขอ การขู่ การลาและส่งผี การเรียกขวัญและสูขวัญ และบทร้องดังกล่าวก็จะมีการร้องลำช้าไปมา บทร้องประกอบพิธีกรรมเขยามักจะประกอบด้วยผลงอนของอีสานโบราณ โดยส่วนมากจะเป็นผลงอนที่ใส่สิ่งสอน ชี้นะและให้ข้อคิดในการดำเนินชีวิตหรือบางครั้งก็เป็นการอวยพรเพื่อให้เกิดความเป็นสิริมงคลต่อชีวิตอีกด้วย (รายละเอียดในบทที่ ๔)

๓.๒.๑.๘. ข้อห้ามและความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับพิธี

การประกอบพิธีกรรมเขยารักษาผู้ป่วยนั้นมีข้อห้ามที่เกี่ยวข้องกับหมอเหยาโดยตรง ซึ่งศัพท์หมอเหยาเรียกว่า “ก่า” หรือ “ชะล่า” มีด้วยกันหลายประการดังนี้

- ๑) ห้ามรับค่าคายเกินจำนวนที่ครูกำหนด
- ๒) ห้ามรับประทานอาหารทุกชนิดในบ้านที่มีผู้ตาย
- ๓) ห้ามรับประทานอาหารตั้งแต่ได้ยกคายจนกระทั่งทำพิธีกรรมเสร็จ
- ๔) ห้ามรับประทานมังสั ๑๐ ชนิด ได้แก่ ช้าง ม้า เสือ ควาย งู สุนัข แมว เหี้ย ฟาน และปลาไหล (ขึ้นอยู่กับความเชื่อของแต่ละคน)
- ๕) ห้ามกินไขคาย (ไขสำหรับเสี่ยงทาย)
- ๖) ห้ามออกเหยาในวันพระ ๘ ค่ำ ๑๕ ค่ำ รวมถึงปากเดือน (วันแรกของเดือน)
- ๗) ห้ามทำพิธีเหยาในช่วงเวลาตีตกป่าช้า (บ่าย ๒ โมงถึง ๓ โมง)
- ๘) ห้ามทิ้งขันบูชาผีและบูชาครู

๙) ห้ามรับขันของผู้ป่วยอื่นเกิน ๑ ขันในแต่ละวัน (รับได้ที่ละราย)

๑๐) ห้ามดื่มสุราและพูดคำหยาบ

“ก้า” หรือ “ชะล้า” ของหมอเหยาอาจจะยึดถือปฏิบัติแตกต่างกัน บางคนก็ยึดถือเรื่องชะล้าอย่างเคร่งครัด บางคนก็ยึดถืออย่างไม่เคร่งครัดทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความยึดหยุ่นของสถานการณ์^{๖๖} ซึ่งชะล้าจะส่งผลต่อการดำเนินชีวิตและการประกอบพิธีกรรมของหมอเหยา บางครั้งความเชื่อมั่นและศรัทธาของชาวบ้านก็มักจะยึดถือจากวิถีการดำเนินชีวิตที่อยู่บนพื้นฐานของ “ชะล้า” ด้วยและยังพบว่าชะล้าของหมอเหยาเป็นเคล็ดวิชาที่จำเป็นอย่างยิ่งสำหรับการสืบทอดมรดกทางวัฒนธรรมด้านพิธีกรรมของกลุ่มชาวผู้ไท

๓.๒.๒. การเหยาเลี้ยงผี

เหยาเลี้ยงผี เป็นพิธีกรรมไหว้ครูผี (ครูบาอาจารย์ที่ตายไปแล้วและผีเจ้าที่มาทรงหรือเทียมหมอเหยา) ของหมอเหยาตามความเชื่อและประเพณีการนับถือผีของชาวผู้ไท คล้ายกับการไหว้ครูผีฟ้า (พ่อนผีฟ้า) ที่จะต้องกระทำทุกปี นอกจากนี้ยังพบว่าการเล่นผียังปรากฏในวรรณกรรมชนชาติไทโบราณ คือ ท้าวฮุ่ง ท้าวเจือง ซึ่งเป็นบรรพบุรุษของกลุ่มไทดำ ซึ่งจุดประสงค์ของการเลี้ยงผีก็เพื่อแสดงออกถึงความเคารพ การขอให้ได้รับการคุ้มครอง ความอุดมสมบูรณ์ของข้าวปลาอาหาร และการเลี้ยงผีเพื่อให้สิ่งต่างๆ สำเร็จดังประสงค์^{๖๗} หมอเหยาเป็นหมอที่รักษาคนเจ็บป่วยและมีตำแหน่งของตนเอง คือ แม่เมืองหรือพ่อเมือง และลูกเมืองหรือลูกศิษย์ ในรอบปีหนึ่งๆ จะมีการชุมนุมเหยาเลี้ยงผี ๑ ครั้ง เป็นพิธีกรรมที่หมอเหยาถือปฏิบัติกันสืบทอดมาจนกลายเป็นฮีตคลอง ทั้งนี้ก็มีจุดประสงค์เพื่อแสดงความเคารพและคารวะครูพร้อมทั้งผีประจำตัวของลูกเมืองแต่ละคนด้วย การเหยาเลี้ยงผีเรียกอีกอย่างหนึ่งคือ “การเอาบุญผี” หรือ “การเลี้ยงสะคี”^{๖๘} หมอเหยาจะเชิญวิญญาณผีเหล่านั้นมาอยู่ในหิ้ง ซึ่งอยู่บนบ้าน จะมีการฟายน้ำเกล้าและจุดเทียนเชิญผีมาดื่ม

การเหยาเลี้ยงผีจะกระทำ ๒ วัน โดยเริ่มในตอนบ่ายของวันแรกและไปสิ้นสุดในตอนบ่ายหรือเย็นของวันที่สอง ลูกชายหรือลูกเมืองทั้งหมดจะมารวมกันที่ตุงหรือผาม (กระท่อม) ที่จัดเตรียมไว้รับรองลูกเมืองทั้งหมดในบ้านหมอเหยาที่เป็นแม่เมืองหรือแม่ครูใหญ่ ลูกเมืองทุกคนจะนำขัน ๕ ที่หมอเหยาคุมผีลงและแต่งกายให้มาด้วย พร้อมกับไข่และเครื่องแต่งกาย หลังจากนั้นหมอเหยาจะทำพิธีเชิญผีที่เป็นของหมอเหยาลงมาเทียมและพ่อนรำรอบๆ ประรำพิธีที่เป็นหอผีพร้อมกับลำไปด้วย หลังจากนั้นลูกเมืองก็จะพ่อนรำตามหมอเหยาจนกระทั่งตีก็จึงจะหยุด เมื่อถึงเช้าของวันใหม่ก็จะเริ่มพ่อนรำและลำใหม่อีกครั้งจนกระทั่งตีทุกตัวกินอิ่มหน้าสำราญและลงมาเล่นการละเล่นต่างๆ เช่น ส่งเรือ แข่งเรือ ซ้อนปูลู ซ้อนปลา จระเข้ขวางหัวย อาบน้ำผี

^{๖๖} สัมภาษณ์ ลอย การุญ, หมอเหยา, ๒๑ พฤศจิกายน ๒๕๔๗.

^{๖๗} ดวงเดือน บุญยาว, แนวคิดและอุดมคติ ท้าวฮุ่ง ท้าวเจือง, (กรุงเทพฯ: มติชน, ๒๕๔๐), หน้า ๑๕๓.

^{๖๘} สัมภาษณ์ บุญทอม อุสาพรหม, หมอเหยา, ๒๐ พฤศจิกายน ๒๕๔๘.

และการฟ้อนดาบซึ่งเป็นการเล่นเพื่อการเสี่ยงทาย เมื่อครบทุกกระบวนการแล้วก็จะมีการเชิญผี กลับไปอยู่บนหิ้งเหมือนเดิม รอจนถึงปีหน้าในเดือนครบรอบการเลี้ยงผีอีกครั้งหนึ่ง การเหยา เลี้ยงผีนับเป็นพิธีกรรมที่สำคัญและยิ่งใหญ่ของชาวผู้ไท แม่เมืองที่ได้รับการนับถือและเคารพก็จะ สังเกตได้จากลูกเมืองที่มาร่วมพิธี ซึ่งแต่ละปีนั้นก็ยิ่งเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ มีทั้งหญิง ชาย ทั้งวัยรุ่น น วัยกลางคนและวัยชรา ซึ่งลูกเมืองทั้งหมดต่างก็ได้รับการรักษาจากหมอเหยาแทบทั้งสิ้น

๓.๒.๒.๑. โอกาสในการประกอบพิธี

การเหยาเลี้ยงผีเป็นพิธีกรรมที่ปฏิบัติจนเป็นยึดคลองของหมอเหยาทุก คน โดยจะกระทำปีละครั้ง โดยการจัดที่บ้านแม่เมืองหรือแม่ครู ส่วนมากจะจัดพิธีในเดือน ๔ ซึ่ง หมอเหยาจะกล่าวเป็นสำนวนว่า “เดือนสามดอกอ้งหฺยี่ (ตุ้ม) เดือนสี่ดอกอ้งบาน” ผีจะลงเล่นน้ำ”^{๑๕} ดังนั้นหมอเหยาทุกคนจะต้องร่วมกันทำพิธีเลี้ยงผีหรือเอาบุญผีตามจารีตประเพณีที่เคยปฏิบัติมา ของหมอเหยาสมัยก่อน การเหยาเลี้ยงผีเป็นงานใหญ่ประจำปีของหมอเหยาซึ่งเหมือนกับบุญ ฆเวส และใช้พื้นที่ในลานบ้านของหมอเหยาที่มีตำแหน่งแม่เมืองโดยถือว่าเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ใน การประกอบพิธีกรรม และพื้นที่ดังกล่าวจะไม่มีกิจกรรมอื่นใดที่เป็นไปในทางฆาตว์ตัดชีวิตใน รอบ ๑ ปีอีกด้วย จากการร่วมสังเกตการณ์พิธีกรรมเหยาเลี้ยงผี พบว่าเป็นพิธีกรรมที่ได้รับความ สนใจอย่างยิ่งจากชาวบ้าน โดยชาวบ้านที่อยู่ในตำบลเดียวกันจะมาร่วมพิธีกรรมด้วย

๓.๒.๒.๒. ผู้เข้าร่วมพิธี

ผู้เข้าร่วมพิธีกรรมเหยาเลี้ยงผีประกอบด้วยบุคคล ๓ กลุ่ม คือ ๑) หมอ เหยาที่เป็นแม่เมืองพ่อเมือง ๒) ลูกเมือง ลูกศิษย์และลูกเลี้ยง ๓) หมอแคน ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

๓.๒.๒.๒.๑. หมอเหยา (พ่อเมือง / แม่เมือง)

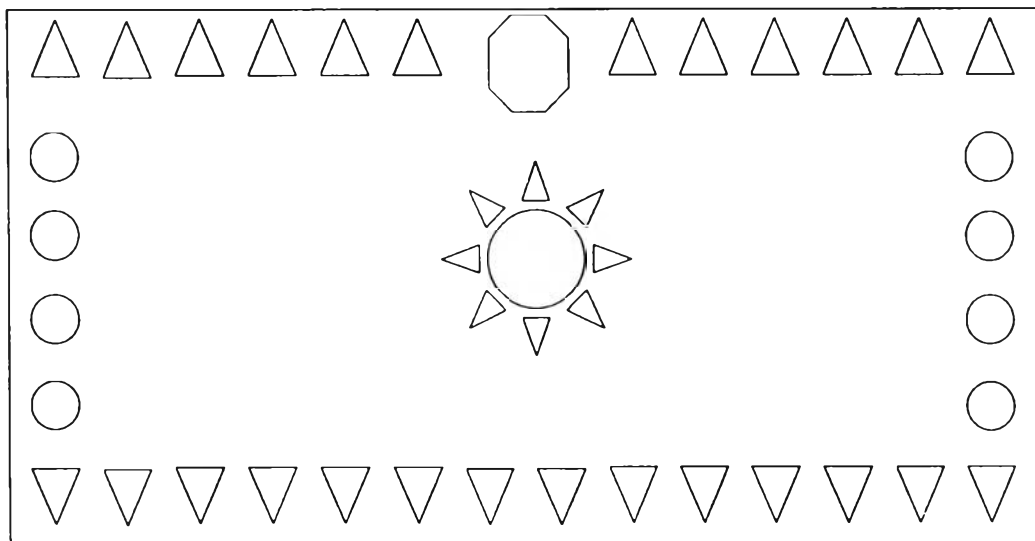
หมอเหยาในฐานะที่มีตำแหน่งเป็นพ่อเมืองและแม่เมืองจะเป็น ประธานในการประกอบพิธีกรรมเลี้ยงผี สถานที่ที่ใช้ประกอบพิธีกรรมเลี้ยงผี คือ ลานบ้านของ หมอเหยา ซึ่งเป็นลานขนาดกว้างสามารถรองรับผู้ที่เข้ามาร่วมพิธีกรรมได้มากกว่า ๑๐๐ ชีวิต (ลานประกอบพิธีกรรมเรียกว่า “ผาม”) หมอเหยาจะเป็นผู้เริ่มต้นในการประกอบพิธีกรรม คือ เริ่ม ตั้งแต่บ่ายของวันแรกจนไปถึงกลางคืนของวันที่สอง หมอเหยาจะทำการขับร้องลำเพื่อเชิญผีให้ผี แถนให้ลงมาร่วมในพิธีกรรม นอกจากนี้จะเป็นผู้นำแล้วหมอเหยามีหน้าที่เป็นผู้คุมผีทุกตัว (ลูก เมือง ลูกศิษย์และลูกเลี้ยงบางคน) พร้อมทั้งทำการรักษาระหว่างประกอบพิธีกรรม ขั้นตอนการ รักษาส่วนมากเป็นการฟายน้ำเหล่า การอวยพร การเป่ามนต์และการใช้อุปกรณ์ เช่น ดาบ ง้าว

^{๑๕} สัมภาษณ์ ปอน คำปลิว, หมอเหยา, ๑๘ กันยายน ๒๕๔๘.

หรือแสดงที่หลังหรือศีรษะของลูกเมือง ลูกศิษย์และลูกเลี้ยงที่มาร่วมในพิธีกรรม นอกจากนี้หมอเหยายังเป็นผู้นำในการละเล่นต่างๆ ในพิธีกรรมการเลี้ยงผี โดยเฉพาะการฟ้อน ซึ่งเป็นการเปิดโอกาสให้ผีต่างๆ ประจำตัวลูกเมือง ลูกศิษย์และลูกเลี้ยงบางคนได้ละเล่นอย่างสนุกสนาน นอกจากการละเล่นแล้วยังมีการเสี่ยงทายเพื่อดูความอุดมสมบูรณ์ของข้าวปลาอาหารและความสงบสุขของหมู่บ้าน พร้อมทั้งชีวิตของหมอเหยาแต่ละคนด้วย

๓.๒.๒.๒.๒. ผู้ป่วย (ลูกเมือง / ลูกศิษย์ / ลูกเลี้ยง)

ผู้ป่วย ในพิธีกรรมเหยาเลี้ยงผีต่างก็มีสถานภาพที่เปลี่ยนแปลงไป บางคนอาจจะเป็นลูกเมือง (ผ่านการเหยามากกว่า ๒ ครั้ง บางครั้งก็เรียกว่า หมอเหยา แต่ยังไม่สามารถออกรักษาคนป่วยได้) บางคนอาจจะมีตำแหน่งเป็นลูกศิษย์ (ผ่านการเหยามาแล้ว และเป็นผู้ติดตามคนสนิทของหมอเหยา ซึ่งหมอเหยาจะมีคนติดตามคนสนิทมากกว่า ๕ คน เวลาไปเหยารักษาคนป่วย) บางคนมีฐานะเป็นลูกเลี้ยง (บางคนอาจจะผ่านการเหยา แต่บางคนก็ยังไม่ได้ผ่านการเหยา ซึ่งส่วนมากลูกเลี้ยงจะยังไม่ได้ผ่านการเหยา เพียงแค่เอาขันคายและขันบูชาดอกไม้ไปให้หมอเหยาทำนายหรือเสี่ยงทายชะตาชีวิตเพื่อสอดส่องดูความเป็นไปของชีวิตว่าชีวิตจะอยู่เย็นเป็นสุขหรือไม่) จะสังเกตเห็นว่าฐานะหรือตำแหน่งของบุคคลในพิธีกรรมเหยาจะถูกจัดไว้อย่างเป็นระเบียบ จุดศูนย์กลางของพิธีกรรมคือ หิ้งผีหรือหอดุ้ม ซึ่งเป็นที่รวบรวมผีและเป็นสถานที่ที่ผีให้ผีแถมจะลงมาละเล่น นอกจากนี้ยังเป็นที่ยรวบรวมเครื่องบูชาและอาวุธของหมอเหยาด้วย และบริเวณรอบๆ หอดุ้มจะมีการจัดตำแหน่งของหมอเหยา ลูกเมือง ลูกศิษย์และลูกเลี้ยง โดยหมอเหยาจะนั่งอยู่ทางทิศเหนือของลูกเมืองทุกๆ คน และที่นั่งจะตรงกับหอดุ้ม^{๒๐} ลูกเมืองจะมีตำแหน่งที่อยู่ใกล้แม่เมืองหรือพ่อเมืองมากกว่าลูกศิษย์และลูกเลี้ยง การจัดตำแหน่งของระบบผีหมอมีการเรียงตำแหน่งจากอาวุโสของปี ดังแผนภูมิ

^{๒๐} สัมภาษณ์ บั้วลอน นาดา, หมอเหยา, ๘ เมษายน ๒๕๔๘.

เป็นสัญลักษณ์แทนตำแหน่งของหิ้งผีและหอดุ้ม ศูนย์รวมของพิธีกรรม

เป็นสัญลักษณ์แทนตำแหน่งของหมอเหยาอยู่ที่ศเหนือของกระท่อม

เป็นสัญลักษณ์แทนตำแหน่งลูกเมือง (ด้านบน) ลูกศิษย์ (ด้านล่าง)

เป็นสัญลักษณ์แทนตำแหน่งลูกเลี้ยงอยู่ด้านข้างประตูเมืองทั้งสอง

๓.๒.๒.๒.๓. หมอแคน (หมอม้า)

หมอแคนหรือหมอม้าเป็นบุคคลที่มีความสำคัญเทียบเท่ากับ หมอเหยา เพราะเป็นพาหนะสำคัญในการเชิญผีให้ผีแค้น และผีอื่นๆ ของผู้เข้าร่วมประกอบ พิธีกรรมเลี้ยงผีให้ลงมาเล่น แคนจึงเป็นเครื่องดนตรีที่สำคัญที่สุด งานพิธีกรรมเลี้ยงผีเป็นงาน รื่นเรริง แตกต่างจากพิธีกรรมเหยาวิชาผู้ป่วย ดังนั้นหมอแคนจึงสามารถที่จะแสดงลายแคนได้ หลากหลาย เช่น ลายผู้ไทใหญ่ ผู้ไทน้อย ลายสร้อย ลายลำเตี้ย ลายสุดสะแนน ลายเลาะดวบ ซึ่ง การเหยาเลี้ยงผีแต่ละครั้งจะมีหมอเหยามาเป่าแคนเชิญผีให้ลงมาเล่นมากกว่า ๕ คน^{๒๑} หมอเหยาบางคนจะจ้างหมอแคนไว้ตั้งแต่หัวปี เพราะถึงเวลาเลี้ยงผีมักจะขาดแคลน เพราะหมอ แคนจะต้องเป่าแคนทั้งวันทั้งคืน ดังนั้นจึงต้องมีการใช้เครื่องดนตรีประเภทตีและดีดสลับไปด้วย ซึ่งเครื่องดนตรีที่ใช้ร่วมประกอบพิธีกรรมเหยาเลี้ยงผี ได้แก่ ปี่ กระจับปี่ ซึง กลอง ฉิ่ง และฉาบ เป็นต้น การบรรเลงดนตรีในขั้นแรกนั้นจะใช้หมอแคนเป่าทำนองผู้ไท หมอเหยาจะร้องลำสลับ กับลูกเมืองหรือลูกศิษย์ที่มีความสามารถในการลำเป็นการถามผญา (ลำผญา) ก่อนที่จะลำลา เมื่อหมอแคนเป่าลายเลาะดวบซึ่งเป็นสัญญาณแสดงให้รู้ว่าพิธีกรรมใกล้จะสิ้นสุดแล้ว ในพิธีกรรม เหยาเลี้ยงผีจะมีการละเล่นและร่วมสนุกสนานของบุคคลภายนอกด้วย^{๒๒}

๓.๒.๒.๓. เครื่องประกอบพิธี

เครื่องประกอบพิธีกรรมที่ใช้ในการเหยาเลี้ยงผีสามารถแบ่งออกเป็น ๓ ชนิด คือ เครื่องกาย เครื่องใช้ และอาหาร (ดูรายละเอียดเพิ่มเติมจากภาคผนวก ข เรื่อง ภาพประกอบพิธีกรรมเหยา) ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

^{๒๑} สัมภาษณ์ เตียง อู่สาพรหม, หมอแคน, ๒๐ พฤศจิกายน ๒๕๕๘.

^{๒๒} สัมภาษณ์ สงวน บุระอาด, หมอแคน, ๗ สิงหาคม ๒๕๕๘.

๓.๒.๒.๓.๑. เครื่องคาย

เครื่องคาย หมายถึงเครื่องบูชาครูพระคุณของครูบาอาจารย์และ
ผีหมอเหยาทั้งที่เป็นพ่อเมืองแม่เมืองและลูกศิษย์ทั้งหลายที่นับถือผีหมอทั้งหมดจะนำคายของ
ตนเองมาร่วม คือ

- ๑) ชั้น ๕ (ดอกไม้ ๕ คู่ เทียน ๕ คู่)
- ๒) เงินสลึงหรือเงินบาท ๖ บาท
- ๓) ผ้าขี้ ๑ ผืน ผ้าขาวม้าหรือผ้าแพรขาว ๑ ผืน
- ๔) เหล้า

๓.๒.๒.๓.๒. เครื่องใช้

เครื่องใช้ หมายถึง เครื่องมือหรืออุปกรณ์ที่หมอเหยาจะใช้ในการ
การประกอบพิธีกรรมตลอดจนกระทั่งจบพิธีกรรม ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

๑) หิ้งผี หมอเหยาที่เป็นแม่เมือง พ่อเมืองหรือลูกเมืองที่เข้า
ร่วมในพิธีกรรมดังกล่าวจะเชิญหิ้งผีมาไว้ในดุม (กระท่อมที่ประกอบพิธี) และจะจัดเป็นสัดส่วน
ของตนเอง

๒) หอดุ้ม หอยก เป็นที่รวมหรือศูนย์กลางของปะรำพิธีมี
ลักษณะคล้ายศาลปู่ตา เพื่อเป็นที่เก็บแคน อ่างน้ำทิพย์ และศาสตราวุธต่างๆ ที่หมอเหยาและ
ลูกเมืองจะนำเอามาเล่นและพ้อนดาบ พ้อนง้าว

๓) ต้นดอกไม้ มักจะใช้ดอกลั่นทม (ดอกจำปา) มาประดับบน
แขนงไม้ไผ่ เพื่อประดับประดาหอดุ้มและหอยก และใช้ประดับตามประตูเมืองทั้งสี่ประตู

๔) ดอกข่า มาลัยดอกไม้และฝ้ายดอกไม้ บรรดาลูกเมืองจะเป็น
ผู้จัดเตรียมไว้ตอนผีดมดอกไม้ เป็นการเสี่ยงทายและทำนายโชคชะตาและความอุดมสมบูรณ์ของ
ข้าวปลาอาหาร

๕) รูปช้าง รูปม้า ซึ่งแกะสลักจากไม้และทาด้วยขมิ้นให้เป็นสี
เหลืองอย่างละ ๑ คู่ (ใช้ตอนผีลงเล่น) บางครั้งใช้เพื่อการทำนายความอุดมสมบูรณ์ของสัตว์เลี้ยง
ในหมู่บ้านด้วย

๖) รูปเรือ ๒ ลำ ทำจากไม้ทาด้วยขมิ้นสีเหลือง (ใช้ตอนผีลงเล่น)
เป็นการเสี่ยงทายความอุดมสมบูรณ์ของข้าวปลาอาหารและความอยู่เย็นเป็นสุขของหมอเหยา

๗) เครื่องศาสตราวุธ เช่น มีด หอก ดาบ หน้าไม้ ธนู (ทำจากไม้)

๘) หลักเมืองและประตูเมือง ทำจากไม้เนื้ออ่อน เช่น ปอ ต้นงิ้ว
ไม้ฉำฉา นำมามัดรวมกันให้เป็นรูปหลักเมืองปะรำประตูเมือง

๙) เหล้าไหและสุรา ๔๐ ดีกรี สำหรับใช้แจกลูกเมืองและลูกศิษย์และใช้รดอุปการณ์ต่างๆ ของหมอเหยา

๓.๒.๒.๓.๓. อาหาร

อาหารการกินที่ใช้ในพิธีกรรมเลี้ยงผีจะต้องจัดทำขึ้นอย่างพิเศษ เพราะจะมีแขกมาร่วมงานจำนวนมาก จึงมีอาหารเป็น ๒ ประเภท คือ อาหารสำหรับผีและอาหารสำหรับเลี้ยงแขกที่มาร่วมงาน

ก. อาหารสำหรับผี

อาหารที่จัดไว้สำหรับผีมีข้าวดำ ข้าวแดง เหล้าไห ไก่ และอาหารอื่นๆ ตามที่ผีต้องการและแม่เมือง พ่อเมืองเป็นคนจัดให้ และอาหารอีกส่วนหนึ่งก็จัดใส่กระทง เช่น

๑) เมี่ยง ทำจากตะไคร้หั่น แล้วโขลกรวมกับพริก ปลายี่งอ ใช้ใบมะยมห่อเหมือนขนมห่อหมกใช้ใส่ในกระทงและเรือแพ

๒) หมาก พลุ บุหรี่ (จิบหมากเป็นคำ และบุหรี่มวนด้วยใบไม้)

๓) ไช้ไก่

๔) ข้าวเหนียว

๕) เหล้าไหและสุรา ๔๐ ดีกรี

๖) ข้าวดำ (ข้าวเหนียวคลุกกับถ่านหรือดินหม้อ)

๗) ข้าวแดง (ข้าวเหนียวคลุกกับปูนแดงปูนขาวและขมิ้น)

๘) ข้าวหวาน (ข้าวเหนียวคลุกกับน้ำอ้อยหรือน้ำตาล)

๙) ข้าวต้ม กล้วย อ้อย เกลือ พริก และปลายี่งอ

ข. อาหารสำหรับเลี้ยงแขก

อาหารสำหรับเลี้ยงแขกที่มาร่วมงานพิธีกรรมเหยาเลี้ยงผี เมื่อก่อนที่จะถึงวันงาน ลูก หลาน ญาติพี่น้องของหมอเหยาจะต้องเตรียมข้าวปลาอาหารไว้เลี้ยงแขกที่มาร่วมงาน อาหารหลักที่นิยมทำได้แก่ แกงอ่อมไก่ นอกจากนี้บรรดาลูกเมืองที่มาช่วยประกอบพิธีจะต้องนำอาหารมาสมทบด้วยส่วนมากจะเป็นข้าวสารและไก่

๓.๒.๒.๔. ดนตรีประกอบพิธี

พิธีกรรมเหยาเลี้ยงผีเป็นพิธีกรรมที่เน้นความสนุกสนานรื่นเริง ซึ่งแตกต่างจากพิธีกรรมเหยารักษาผู้ป่วย จึงมีการประโคมเล่นดนตรีเพื่อความสนุกสนานของบรรดาหมอเหยาที่มีตำแหน่งเป็นลูกเมืองหรือลูกศิษย์จะพอรำรอบๆ หอผีที่จัดเตรียมไว้ ดนตรีประกอบที่สำคัญก็คือ

แคน ปี่ผู้ไท กระจับปี (พิณ) กลอง และฉาบ หมอแคนจะใช้แคนถึง ๗-๘ ดวง เป่าลายสุดสะแนน ลายไปซ้ายและลายสร้อยซึ่งเป็นเพลงแคนทำนองรื่นเริงในระดับเสียงสูง กลางและต่ำสลับกันไป มาจนกระทั่งจบพิธีกรรม

๓.๒.๒.๕. เครื่องแต่งกาย

การแต่งกายของหมอเหยาและผู้เข้าร่วมพิธีกรรมเลี้ยงผีถือเป็นงานรื่นเริงที่สำคัญ ลักษณะการแต่งกายจึงต้องพิถีพิถันเป็นพิเศษ ในพิธีกรรมดังกล่าวผู้เข้าร่วมพิธีทั้งหมดจะแต่งกายด้วยชุดของชาวผู้ไท คือ เสื้อฮีสีดำหรือสีน้ำเงิน ผ้าชิ้นทอมือ (โดยส่วนมากเป็นผ้าชิ้นหมี่ต่อตีน) สีดำหรือสีน้ำเงิน นอกจากนั้นก็ยังมีสีอื่นๆ ด้วย เช่น สีแดง สีเขียวการแต่งกายในการประกอบพิธีกรรมเลี้ยงผีชาวผู้ไทเรียกว่า “การแต่งเอ้” ซึ่งจะแต่งกายเต็มรูปแบบระหว่างการประกอบพิธีกรรมจะมีการผลัดเปลี่ยนเครื่องแต่งกายอยู่เสมอ ทั้งนี้เนื่องจากผีที่มาเทียบร่างของผู้เข้าร่วมพิธีแต่ละคนนั้นมีมาจากหลากหลายแห่งหลายสถานที่ เช่น ผีพื้นเมืองจะแต่งกายด้วยเสื้อผ้าธรรมดา ผีฟ้าผีแกนจะมีการตกแต่งเครื่องเอ้อย่างอลังการทั้งเสื้อผ้าก็มีความงดงามด้วยสีสันสดใส เช่น สีขาว สีแดง สีฟ้า สีเขียว สีเหลือง สีน้ำเงินหรือสีดำ มีทั้งเสื้อฮีและผ้าไหมมัดหมี่ต่อตีนผ้าไสบสร้อยสังวาลย์และกระจอนหู ทัดดอกไม้หอมชนิดต่างๆ โดยส่วนมากนิยมทัดดอกกลิ่นหอม (ดอกจำปา) ผีน้ำจะตกแต่งด้วยเสื้อผ้าสีเขียวหรือสีขาว ผีป่าจะสวมใส่เสื้อผ้าสีดำมีรอยขาดหรือตัดปะ การเปลี่ยนเครื่องแต่งกายหรือเครื่องเอ้จะต้องเปลี่ยนพร้อมๆ กันทั้งคณะหรือเปลี่ยนตามแม่ครูบา (ผู้นำในการประกอบพิธีกรรม) และหมอเหยา ลูกเมือง / ลูกศิษย์ และลูกเลี้ยงทั้งหลายจะเปลี่ยนเครื่องแต่งกายตามผีที่มาเทียบร่าง เช่น หมอเหยาคนไหนที่มีผีให้ผีแกนเป็นผู้ชายก็จะนุ่งผ้าโสร่ง ผ้าขาวม้า คาดศีรษะ สิบบุหรี่ปี่ที่มีกลิ่นฉุน (ใช้พริกแห้งแทนยาสูบ) ซึ่งจะทำให้กระแอม และพ็อนรำในท่าทางของผู้ชายเพียงแต่อยู่ในร่างของผู้หญิง^{๒๓} ในพิธีกรรมดังกล่าวจึงได้สังเกตเห็นวัฒนธรรมการแต่งกายของชาวผู้ไทแบบดั้งเดิม แม้ว่าในปัจจุบันจะหาดูได้ยากยิ่งแล้ว แต่ในพิธีกรรมก็ยังคงสืบทอดเอาวัฒนธรรมเหล่านี้มาเป็นสิ่งที่บ่งบอกความเป็นชาติพันธุ์ผู้ไทอย่างแท้จริง

๓.๒.๒.๖. ขั้นตอนการประกอบพิธี

การประกอบพิธีกรรมเหยาเลี้ยงผีกระทำ ๒ วัน ในวันแรกคณะแม่เมืองและลูกศิษย์จะลงดูบพร้อมกัน หลังจากนั้นจะทำพิธียกขันดอกไม้และเริ่มกระทำพิธีตามขั้นตอนของการเลี้ยงผีต่างๆ ดังนี้

^{๒๓} ทิพย์สุตา พรรณสหพาณิชย์, “บทบาทสตรีชาวผู้ไทในพิธีกรรมเหยา ตำบลป่าไร่ อำเภอดอนตาล จังหวัดมุกดาหาร,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๔๕), หน้า ๘๖.

- ๑) การปาวผีหรือการเชิญผี เป็นขั้นตอนการเชิญผีลงมาเข้าทรง
- ๒) การตีกลองไซ้ หรือเรียกว่า “การตีกลองโฮม (รวม) พล”
- ๓) การตัดดอกไม้ฝ้าย เป็นดอกไม้ที่คณะลูกศิษย์ได้เตรียมไว้ ก่อนที่จะตัดคณะหมอเหยาจะทดสอบด้วยการดมดอกไม้ฝ้ายว่าหอมหรือไม่ เป็นการเสี่ยงทายว่าการดำเนินชีวิตในปีต่อไปจะอยู่เย็นเป็นสุขหรือไม่
  - ๔) การใส่พวงมาลัยดอกไม้ ซึ่งดอกไม้ส่วนใหญ่คือดอกกลิ่นทม
  - ๕) การมัดหิ้งมัดหอ เป็นการทำความสะอาดที่อยู่ของผีให้สะอาด
  - ๖) การเลียบบ้านเลียบเมือง เป็นขั้นตอนของการพาบรรดาผีที่มาเข้าทรง เทียวดูความเป็นไปของบ้านเมืองว่ามีความอุดมสมบูรณ์หรือไม่ อยู่ดีมีสุขหรือเกิดเหตุทุกข์ไข้ภัยหรือไม่ โดยสมมุติว่าดูเป็นบ้านเมือง แม่เมืองหรือพ่อเมืองจะพาคณะลูกศิษย์ทั้งหลายเดินรอบ และพอรบรอบๆ บริเวณดูนั้น
    - ๗) ขั้นตอนการกินเหล้ารวมพล หรือเรียกว่า “กินช้างโฮมพล” แม่เมืองจะพาคณะลูกเมืองดูตุลห้ำหรือหล้าอู แต่ปัจจุบันเปลี่ยนมาเป็นสุราขาว ๔๐ ดีกรี
    - ๘) การเสี่ยงทายข้าวสาร โดยการหยิบชั้นข้าวสารจากถ้วยหลังจากนั้นก็หวานในฝ่ามือ ถ้าออกมาเป็นเม็ดคู่จะไม่ดีถ้าเป็นเม็ดคี่จะดี
    - ๙) การเสี่ยงไซ้ หมอเหยาจะใช้การถาม – ตอบกับผี และใช้ไซ้ตั้งลงกับพื้น ถ้าไซ้ตั้งก็หมายความว่า “ใช่” ถ้าไซ้ล้มก็หมายความว่า “ไม่ใช่”
  - ๑๐) การเสี่ยงง้าวหรือเสี่ยงดาบ เพื่อให้ดาบตั้งบนถ้วยข้าวสาร ถ้าง้าวหรือดาบตั้งตรงปีนั้นคณะหมอเหยาทั้งหมดจะอยู่เย็นเป็นสุข บ้านเมืองจะอุดมสมบูรณ์
  - ๑๑) การเล่นเครื่องศาสตราวุธ ซึ่งแม่เมืองและลูกเมืองทั้งหลายจะนำเอาศาสตราวุธต่างๆ ออกมาเล่น ซึ่งศาสตราวุธเหล่านั้นอาจจะจริง เช่น มีด หอก ดาบ หน้าไม้ ธนู และง้าว เป็นต้น แต่ศาสตราวุธเหล่านี้จำลองขึ้นมาใช้ในพิธีกรรมเสี่ยงผีก็ได้
  - ๑๒) การดมดอกข่า ซึ่งเป็นดอกไม้ประดิษฐ์ที่ทำขึ้นจากใบหม่อนและจะทาด้วยขมิ้น คณะหมอเหยาจะนำดอกข่าไปให้ผู้ที่มาดูการละเล่นดม และผู้ที่ได้ดมจะต้องตอบว่าหอม^{๒๔} เพราะจะเป็นการทำนายสุขภาพและความอยู่เย็นเป็นสุขของหมอเหยาด้วย
  - ๑๓) การคล้องช้าง เป็นการละเล่นในพิธีกรรมเสี่ยงผี ซึ่งจะนำเอาช้างที่แกะสลักไว้มาเล่นน้ำ โดยมีกะละมังบรรจุน้ำเต็มวางไว้หน้าดูบแล้วคณะลูกศิษย์ก็นำช้างออกมาเล่นน้ำให้ผู้ที่มาดูนำเอาด้ายมาคล้อง เป็นขั้นตอนที่สนุกสนานและเปิดโอกาสให้บุคคลภายนอกได้มีส่วนร่วมด้วย
  - ๑๔) การสว่างเฮื่อ (แข่งเรือ) เป็นขั้นตอนที่แม่เมืองและคณะลูกศิษย์จะนำเรือที่แกะสลักไว้มาลอยน้ำที่จัดเตรียมไว้ในกะละมังที่บรรจุน้ำเต็ม แม่เมืองจะใช้ดาบกววนน้ำและให้เรือลอยวนไปมา ถ้าเรือของฝ่ายใดชนะก็จะได้สิทธิ์ในการปรับไหมฝ่ายตรงข้ามด้วยการละเล่นชนิดต่างๆ ในลำดับต่อไป

^{๒๔} สัมภาษณ์ บัวลอน นาดา, หมอเหยา, ๘ เมษายน ๒๕๔๘.

๑๕) การละเล่นต่างๆ ขึ้นตอนดังกล่าวจะมีการละเล่นที่เกี่ยวกับอาชีพและความสนุกสนาน เช่น การช้อนสะวิง การดักلوب การหว่านแหหาปลา การเก็บผัก การเล่นจระเข้วางคลอง โดยฝ่ายที่เป็นผู้แพ้ในการสว่างเหือจะเป็นจระเข้ และให้ฝ่ายชนะเป็นผู้ออกมาหาปลาแบบต่างๆ โดยการข้ามห้วยที่มีจระเข้และปลิง ถ้าฝ่ายหาปลาไม่สามารถข้ามห้วยที่มีจระเข้ได้จะถูกปลิงดูดและถูกจระเข้จับกิน การละเล่นดังกล่าวสร้างความสนุกสนานให้กับผู้ที่มาดูมาชมได้เป็นอย่างมาก

๑๖) การลาลา เมื่อลงเล่นจนครบขึ้นตอนตลอด ๒ วันกับ ๑ คืน จะมีการลาลา โดยที่แม่เมืองหรือพ่อเมืองจะลาล้างสอนลูกศิษย์หลังจากนั้นจะมีการฟ้อนรำอย่างสนุกสนาน

๑๗) การถมรอยข้างรอยควาย หรือเรียกว่า “ถมขอยข้างขอยควาย” เป็นการสำรวจดูความเสียหายที่เกิดขึ้นในการละเล่นดังกล่าวหลังจากนั้นจะทำการซ่อมแซมสถานที่ให้มีลักษณะเหมือนเดิม

๑๘) การเชิญผีขึ้นหิ้ง หรือเรียกว่า “โมยผีขึ้นหิ้ง” เป็นการเชิญผีกลับแล้วนำผีกลับมาขึ้นหิ้งที่บ้านของแม่เมืองและลูกศิษย์เหมือนเดิม

ขั้นตอนการประกอบพิธีกรรมเลี้ยงผีส่วนมากจะเน้นความสนุกสนานและรื่นเริง ซึ่งแตกต่างจากพิธีกรรมการเหยารักษาผู้ป่วย พิธีกรรมการเลี้ยงผีจะมีลักษณะคล้ายกับการลาลาในช่วงของการลงเล่นตามฮีตคลอง โดยพิธีกรรมดังกล่าวแม่เมืองจะกำหนดช่วงเวลาที่ไม่แตกต่างกันมากนักคือ มักจะกระทำกันในเดือน ๔ หรือเดือน ๕ พิธีกรรมดังกล่าวนอกจากจะเน้นการสำนึกในบุญคุณของผีหรือครูบาอาจารย์แล้ว ยังแสดงให้เห็นถึงกระบวนการสร้างเครือข่ายของผีหมอ^{๒๔} ซึ่งทุกคนล้วนแต่มีประสบการณ์ร่วมที่เหมือนกันและจุดประสงค์เดียวกัน คือ ความมั่นคงการดำเนินชีวิต นอกจากนี้ยังเห็นระบบความสัมพันธ์ในสังคมชนบทที่มีความเชื่อและพิธีกรรมเป็นส่วนเชื่อมโยงและเกิดความเข้มแข็งทางความคิดและความเชื่อที่ทำให้ “ระบบการรักษาโรคที่เกิดจากสิ่งเหนือธรรมชาติ” ยังคงปรากฏอยู่

๓.๒.๒.๗. บทร้องประกอบพิธี

บทร้องประกอบพิธีกรรมเหยาเลี้ยงผี มีจุดประสงค์เพื่อเชิญผีให้ลงมาละเล่น บางครั้งเรียกว่า “เอาบุญผี” ซึ่งจะต้องมีงานรื่นเริง การตีมกีน และฟ้อนรำ คล้ายๆ กับ “บุญผะเวส” ของภาคอีสาน ดับทที่ใช้มักจะมีบทเชิญขนาดสั้น ซึ่งผู้ที่ร้องลำก็คือ “หมอเหยา” ซึ่งตัวบทร้องลำเชิญผีให้ผีแทนมีความว่า

เชิญเจ้าลงมาเล่นแถวงามๆ ทั่วคลองๆ

เชิญทั้งข้าเสนาพร้อมพร้า

ให้เจ้ามาเอ้อย่างทางใต้มายผู้สาว

เชิญทั้งพวกข้าใช้ให้น้ำหน้าแห่แหน

^{๒๔} มาริโกะ กาโดะ, “การรักษาพยาบาลแบบพื้นฐาน : กรณีศึกษาหมอสำผีฟ้า บ้านหนองใหญ่ อำเภอบางน้อย จังหวัดขอนแก่น,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต สาขาวิชาสังคมวิทยาการพัฒนาศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๓๘), หน้า ๑๒๕.

มักอันได้สติแต่ให้บ่ชื่นใจเจ้าจกอย่าง
 แพรสไบคล้องไพล่ก้องกะสิแต่งใส่แขน
 นกเกิดแก้วแฉวงาม ๆ กะสิแต่ง
 ให้เจ้าสิดขึ้นมาสิจำปาโตเจ้าซี้

มักแพรลิวลิวชื้อมาแต่งแพรแดงลิวชื้อมาให้
 แหวนกะสิสวมใส่ก้อยกะจอนน้อยใส่หู
 ช้างแก้วม้าแก้วถวายเป็นเจ้าหน่อพุทธโธ
 ให้เจ้าสิดขึ้นมาสิจำปาสร้อยโตชื้อมา^{๒๖}

ต่อจากนั้นหมอเหยา ก็จะร้องลำดัวบทเดิมที่ใช้ในพิธีกรรมรักษาผู้ป่วย เพียงแต่ไม่ได้ใช้ตัวบทร้องที่ยืดยาวเหมือนกับการรักษาผู้ป่วย อาจจะใช้การซ้ำตัวบทร้องและจะเน้นเรื่องของการเสี่ยงทายและการทำนายผลของการดำเนินชีวิตและผลของความอุดมสมบูรณ์ของข้าวปลาอาหารและการประกอบอาชีพของเกษตรกร (รายละเอียดดูจากบทที่ ๔)

๓.๒.๒.๖. ข้อห้ามและความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับพิธี

ข้อห้ามหรือข้อละห้ามในการประกอบพิธีกรรมเลี้ยงผีมีดังนี้

- ๑) ห้ามรับประทานอาหารบางอย่าง ได้แก่ กบ เขียด กระแต กระรอก นกเค้าแมว ปลาไหล ลาบเลือด เห็ดกล้วยช้างและมังสั้ง ๑๐ อย่าง
- ๒) ห้ามรับค่าคายเกินจำนวนที่ครูบาอาจารย์กำหนด
- ๓) ห้ามร่วมหลับนอนกับบุรุษระหว่างวันถือศีลก่อนประกอบพิธีกรรม
- ๔) ห้ามขอหรือหยิบฉวยสิ่งของจากตะกร้าของคนอื่น
- ๕) ห้ามกินไข่คายน(ไข่สำหรับเสี่ยงทาย)

พิธีกรรมเหยาของชาวผู้ไทมีอยู่ ๒ ประเภท คือ พิธีกรรมเหยารักษาผู้ป่วย และพิธีกรรมเหยาเลี้ยงผี ปัจจุบันพิธีกรรมดังกล่าวก็ยังมีปฏิบัติในกลุ่มของชาวผู้ไทในหลายๆ จังหวัด องค์ประกอบของพิธีกรรมไม่ค่อยแตกต่างกันมากนัก ส่วนจุดเด่นในพิธีกรรมอยู่ที่ภาษาในบทร้องและดนตรีที่ใช้ประกอบ ซึ่งดนตรีในพิธีกรรมเหยาทั้ง ๒ ประเภท มีความแตกต่างกัน กล่าวคือ ดนตรีที่ใช้ในพิธีกรรมรักษาผู้ป่วยไม่ได้เป็นไปเพื่อความบันเทิง ท่วงทำนองของดนตรีมีความโศกเศร้า และอ่อนไหว เนิบช้า ส่วนดนตรีประกอบพิธีกรรมเหยาเลี้ยงผีจะเน้นไปเพื่อความบันเทิง ดังนั้นดนตรีจึงมีลักษณะเร่ร่อนเร็ว คึกคักและรื่นเริง

^{๒๖} สัมภาษณ์ ลุ่ม นาโควงค์, หมอเหยา, ๒๕ มีนาคม ๒๕๔๘.